DE PARTICIPATIE-ECONOMIE

Versie 17-9-2016

Een nieuwe verhouding tussen markt en overheid

Hoe de consumptie-economie te ketenen en de participatie-economie te ontketenen?

Een publicatie van de Participatie Partij Europa.

Inhoud

1 VAN CONSUMPTIE- NAAR PARTICIPATIE-ECONOMIE 2
1.1 De werking van de economie 2
1.1.1 Technologie en werkgelegenheid 5
1.1.2 Kapitaal in de 21ste eeuw 10
1.1.3 De eindige wereld 13
1.1.4 De rol van de overheid 16
1.1.5 Van consumptie naar participatie 18
1.2 De ketening van de consumptie-economie 20
1.2.1 Arbeidsrechten en basisloon 21
1.2.2 Belastingen voor burgers 24
1.2.3 Profielbelasting voor bedrijven 26
1.2.4 De formele en de informele economie 28
1.2.5 Containment van de financiële sector 29
1.3 Een nieuwe rol voor de technologie 29
1.4 De ontketening van de participatie-economie 32
1.4.1 Onderwijs 32
1.4.2 Zorg 34
1.4.3 Cultuur 35
1.4.4 Huishoudens 36
1.4.5 Participatie en democratie 37
1.4.6 De nieuwe verhouding Markt - Overheid 37
1.5 Van Idee naar Realiteit 38
1.5.1 Conclusie 40

1 VAN CONSUMPTIE- NAAR PARTICIPATIE-ECONOMIE

Sinds 2008, toen in de VS de hypotheekcrisis uitbrak, rolt Europa van de ene in de andere crisis. Hoewel sommigen menen dat het ergste voorbij is, zien anderen nog geen structureel herstel: de groei blijft laag en de werkloosheid hoog. Het veelgebruikte recept voor groeiherstel, bezuinigen op de overheidsuitgaven en het doorvoeren van hervormingen, lijkt onvoldoende vruchten af te werpen. Sommigen menen dat dit recept averechts heeft gewerkt, de stabiliteit van Europa in gevaar heeft gebracht en dat de ongelijkheid is toegenomen. Ook binnen de economenwereld is er geen eensluidendheid over de structurele oplossing. Keynesianen menen dat de overheid extra moet uitgeven om de economie op gang te houden. Neoliberalen menen dat hierdoor de staatsschuld te hoog zal oplopen, wat de economie op langere termijn zal schaden. Beter nu hard doorpakken dan later op de blaren zitten. In mijn opvatting raakt dit economendebat niet de kern van de zaak. Economen, zoals Tim Jackson[1] en Robert Skidelsky[2] maken in mijn ogen een juistere analyse en zetten vraagtekens bij de groei zelf. Jackson doet dit op basis van de grenzen van het milieu, Skidelsky vanuit een moreel standpunt. Hun hervormingsvoorstellen (korter werken, basisinkomen, uitgavenbelasting) zijn echter nauwelijks uitgewerkt. In dit artikel wil ik een visie presenteren die de achterliggende oorzaken van de crisis verklaart en waaruit ik zal afleiden dat de huidige verhouding markt – overheid drastisch moet worden hervormd om een andere, nieuwe soort groei aan te boren. Het is de hoogste tijd de bakens te verzetten: de consumptie-economie is dood, leve de participatie-economie.

1.1 De werking van de economie

In een vrije markt ontplooien mensen economische activiteiten die effect hebben op de verdeling van arbeid, kapitaal, welzijn en welvaart. De economie onderzoekt de samenhang van deze effecten en probeert regels en wetten te formuleren die als basis kunnen dienen voor (politiek) beleid en bestuur. Ik analyseer de economische activiteiten hier vanuit twee tegengestelde economische krachten, een ***divergerende kracht***, die de verschillen in inkomen, vermogen en welvaart vergroot, en een ***convergerende kracht*** die de verschillen juist kleiner maakt en naar elkaar toe brengt. In een samenleving horen

[1] Jackson, T (2010) Welvaart zonder groei, Uitgeverij Jan van Arkel
[2] Skydelsky, R en Skydelsky, E (2013), Hoeveel is genoeg? De Bezige Bij Antwerpen

beide krachten in evenwicht te zijn. De belangrijkste bron van divergentie is technologie. Technologische innovatie houdt het vervangen van arbeid door kapitaal in. Bedrijven vergroten hun winst door de productiviteit te vergroten. Als de productie *niet* stijgt, *vernietigt* technologische innovatie daarom arbeidsplaatsen. Bij gelijkblijvende productie, prijzen en lonen zullen bedrijven meer winst maken en kapitaalverschaffers hogere rendementen op hun vermogen ontvangen. Door winst en vermogen opnieuw in het bedrijf te investeren accumuleert inkomen en kapitaal bij een kleine groep rijken, terwijl diegenen die door de productiviteitsstijging werkeloos raken geen of minder inkomen ontvangen. De verschillen groeien. En daarom is ***technologie*** een divergerende kracht pur sang.

Echter wordt technologie in het algemeen niet negatief maar juist heel positief gewaardeerd. Productiviteitsstijging betekent namelijk dat er meer geproduceerd en verdiend kan worden in dezelfde arbeidsuren. Technologie vergroot de welvaart. Het maakt ons leven makkelijker. Meestal merken we alleen dit laatste aspect op en vergeten we dat technologie ook een divergerende kracht is. De positieve uitwerking kan namelijk alleen worden gerealiseerd als de divergerende kracht door voldoende convergerende krachten in bedwang wordt gehouden.

Marx zag die krachten niet. Hij voorspelde in de 19de eeuw dat de ongebreidelde accumulatie van kapitaal en de uitbuiting en ‘verelendung’ van de arbeidersbevolking uiteindelijk onvermijdelijk zou leiden tot een wereldrevolutie. Maar de staten waarin het volk daadwerkelijk de macht over de productiemiddelen greep ontaardden in vreselijke dictaturen. Daarentegen wist het kapitalistische Westen een economische route te vinden die vandaag de dag tot grote welvaart voor iedereen heeft geleid. Het Westen heeft succesvol convergerende elementen ontwikkeld die de divergerende kracht van technologie tegenwicht boden. De drie belangrijkste elementen van convergentie zijn ***marktconcurrentie, overheidsregels en arbeidersbeweging***. (Het vierde element, oorlog, laat ik hier buiten beschouwing). Bij meer concurrentie dalen de prijzen en neemt de koopkracht toe. Onder druk van arbeidersbewegingen stijgen de lonen van de arbeiders. En door regelgeving van de overheid worden economische uitwassen bestreden en inkomens herverdeeld. Deze drie aspecten ‘dwingen’ elk voor zich bedrijven een deel van de winst ‘in te leveren’ en geven arbeiders nieuwe koopkracht. Het resultaat is een herverdeling van inkomen. De toegenomen koopkracht zorgt voor nieuwe bedrijvigheid, nieuwe producten, nieuwe consumptie. En dus nieuwe mogelijkheden voor innovatie. De route die het Westen heeft gevolgd is een spiraal van stijgende productiviteit, stijgende

koopkracht en een exploderende consumptie. Het Westers kapitalisme heeft de ‘zelfdestructie’ van Marx ontlopen door de ‘consumptie-economie’ uit te vinden.

Maar sinds enige decennia hapert die route. De laatste dertig jaar is de divergentie groter dan de convergentie. De verschillen nemen toe. De ongelijkheid groeit. De economische groei in de VS en Europa neemt af. Productiviteitsstijgingen en werkgelegenheid lijken niet meer gelijk op te lopen. Wat is er gebeurd? Laat ik allereerst hier vaststellen dat het proces van dalende werkgelegenheid natuurlijk al eeuwen bezig is. We verrichten momenteel aanzienlijk minder werk dan een eeuw geleden, helemaal afgezet tegen de langere levensduur. Deze daling is mogelijk gemaakt door de stijging van welvaart en welzijn *en* productiviteit. Deze algemene daling van de werkgelegenheid, die aan het oog wordt onttrokken door de groeiende welvaart, is echter niet het probleem. Het probleem van onze tijd is tweeledig: de consumptie-economie ontmoet de grenzen van mens en milieu, grenzen die tot voor kort onzichtbaar waren. Twee eeuwen lang heeft het milieu de economie geen enkele beperking opgelegd. Maar milieuvervuiling, klimaatverandering, en overbevolking dwingen ons nu de economie anders te gaan bekijken. In het verlengde daarvan, ook de grens van de mens als consument is bereikt. Voor de instandhouding van (volledige) werkgelegenheid is een permanente volumegroei van behoeften en dus consumptie onontbeerlijk. Maar de mens is geen oneindig vat van consumptieve behoeften. Een ongebreidelde consumptiegroei maakt de mens ziek[3]. Mens en de Aarde zijn eindig en begrensd en eisen vandaag aanpassingen van de economie. Het tweede probleem is dat de convergerende krachten door de globaliseringen ‘buiten werking’ zijn gesteld. Het gevolg is dat het ‘pure kapitalisme’ van Marx zijn herintrede aan het doen is.

Het gevaar is groter dan het misschien lijkt. Dat komt omdat de welvaartspiraal van de consumptie-economie wordt gekenmerkt door een zogenaamde ‘positieve feedback’, d.w.z. innovatie leidt tot meer consumptie, wat weer leidt tot meer innovatie etc etc.. Kenmerkend voor positieve feedback is een exponentieel groeiproces, waar we de laatste decennia zo gewend aan zijn geraakt. Maar het betekent ook dat onze samenleving niet in evenwicht is en ook geen evenwicht zoekt. Ze explodeert, of …. ze implodeert. Zodra de grenzen van de mens en de Aarde bereikt worden, kan een betrekkelijk kleine verstoring de groeispiraal compleet doen omklappen: een korte crisis veroorzaakt werkeloosheid, wat leidt tot koopkrachtverlies, waardoor de productie daalt, wat weer tot ontslagen leidt, en dus tot meer werkloosheid, en dus nog meer koopkrachtverlies, enz. enz. De positieve feedback werkt nu de andere kant op, geen explosieve groei maar implosieve

[3] In de VS is meer dan 47% van de bevolking te dik. (NRC, 6-4-2016, column) Obesitas is een serieus probleem.

ineenstorting. Economische crises, zoals de crisis van 2008, kunnen (met veel moeite) worden omgebogen, maar het is slechts een kwestie van tijd voor de volgende (nog zwaardere) crisis zal uitbreken, omdat de kernproblemen niet zijn opgelost. In de rest van dit hoofdstuk zal ik de werking van de globale consumptie-economie verder analyseren, het onvermijdelijke einde ervan aantonen en de eerste contouren van de noodzakelijke structurele hervormingen aanreiken.

1.1.1 Technologie en werkgelegenheid

Technologie is een economisch groot goed. De Europese Commissie stelt in de Lissabonstrategie, opgesteld in 2000, dat

"Kennis en innovatie zijn essentieel voor de productiviteitsgroei, die voor Europa een kritieke factor is, want in een context van mondiale concurrentie moet Europa het hoofd bieden aan concurrenten die over goedkope arbeidskrachten en over natuurlijke hulpbronnen beschikken."[4]

Om dit te realiseren dienen investeringen in onderzoek en ontwikkeling te worden verhoogd, de toepassing van informatietechnologie, milieuvriendelijke technologie en duurzame energiebronnen te worden bevorderd, het concurrentievermogen van de ondernemingen te worden versterkt, en het technologisch potentieel van de Europese industrie beter te worden benut. Met geen woord rept de EU over de schaduwkant van de technologie: de vernietiging van werkgelegenheid. Het economische paradigma is: zonder technologie geen groei, en zonder groei geen nieuwe werkgelegenheid. Om te begrijpen hoe dit paradigma is ontstaan is het goed de economische en technologische vooruitgang in Europa van de afgelopen 5 eeuwen in vogelvlucht te bespreken.

In de Middeleeuwen waren de Europese samenlevingen agrarisch. In de Middeleeuwen bestond de werkgelegenheid in Europa hoofdzakelijk uit het bewerken van land. Land was eigendom van de adel, boeren waren pachters die de gewassen verbouwden waarmee zij in eigen levensonderhoud konden voorzien maar vooral ook de rijkdom van de adel vergrootten. Technologie veranderde deze agrarische samenlevingen. Door betere landbouwwerktuigen steeg de landbouwproductie. Het maakte een bevolkingsgroei mogelijk maar nog geen welvaartsgroei omdat de opbrengst aanvankelijk vooral tot meer rijkdom voor de adel leidde. De adel beheerste de landbouwproductie compleet. Er was geen economische concurrentie. De toegenomen rijkdom van de adel ontketende echter wel een 'concurrentie om de macht' tussen adellijke geslachten. Deze strijd, hoe bloedig

[4] www.europa.eu

ook, is in wezen een convergerende kracht: rijkdom werd herverdeeld (over adel en soldaten), waardoor de koopkracht aan de onderkant van de samenleving steeg en er nieuwe markten konden worden aangeboord. De nieuwe 'ruimte' van behoeften, consumptie en productie werd gevuld met ambachtelijke werkgelegenheid. Nieuwe ambachtelijke technieken verhoogden de productiviteit. Uiteindelijk werd het verlies van de werkgelegenheid in de agrarische sector gecompenseerd door ambachtelijk werkgelegenheid. Omdat de ambachten zich concentreerden in steden ontstonden tevens nieuwe machtscentra.

In de daarop volgende fase van technologische ontwikkeling wordt ambachtelijk werk opgeschaald door industrialisatie. In fabrieken werden de productieprocessen efficiënter gemaakt en steeg de productiviteit sterk. De eerste kapitalisten waren (net als de adel) praktisch monopolist en verdienden veel geld. De verschillen tussen rijk en arm groeiden sterk (divergentie). Maar naarmate de kennis van productieprocessen verspreid raakte, nam de concurrentie toe en daalden de prijzen, wat extra koopkracht voor de arbeider betekende. Daarnaast zorgde de opkomst van de arbeidersbeweging, een nieuwe (convergentie)factor, dat de lonen van de werknemers stegen. Beide processen lieten aan het eind van de 19de eeuw de koopkracht van de armen geleidelijk aan stijgen. Deze herverdeling van inkomsten (uit arbeid en kapitaal) veroorzaakte een explosie van nieuwe industriële producten die hun weg naar de koopkrachtige consument vonden. De werkgelegenheid in de agrarische sector en de ambachten was inmiddels sterk gedaald, maar deze daling werd ruim gecompenseerd door nieuw werk in de industriële sector.

De technologie schrijdt voort. In de 20ste eeuw stabiliseert de werkgelegenheid in de industrie. De markten in Europa beginnen verzadigd te raken. Producten worden nog wel verbeterd/vernieuwd/vervangen, maar deze vervangingsinvesteringen leiden per saldo niet tot meer werkgelegenheid. Steeds meer mensen maken de overstap naar de (commerciële) dienstensector. Dit is een sector waar de technologie nog weinig vat op heeft omdat het mensenwerk is. Het werk bestaat uit mens tot mens contacten waar geen machine tussen gezet kan worden. Geld wordt verdiend met gespecialiseerde adviezen zoals het kopen van een woning (makelaar) of auto (dealer), bij in de inrichting van huis, tuin, organisatie of boekhouding, bij afdekken van risico's (verzekeringen) of het omgaan met (spaar)geld (de banken). Omdat groeiende welvaart en techniek steeds meer onderwijs en zorg vereist, is de overheid inmiddels ook een grote werkgever geworden.

Begin 80er jaren verzorgt de dienstensector inmiddels meer dan 70 % van de werkgelegenheid. De werkgelegenheid in de industriële sector is geslonken naar 25% en in de agrarische sector naar 5%. Vanaf 1980 doet de ICT zijn intrede. De computer blijkt

de machine die in staat is de arbeid van de dienstensector door kapitaal te vervangen. Banken vervangen hun baliemedewerkers door software (het internetbankieren). De makelaar wordt een doe-het-zelf website. ICT gaat gepaard met schaalvergroting en is nauw verbonden met globalisering. Arbeid en kapitaal treden buiten de nationale grenzen en gaan 'globaal'. Het gevolg is dat lokale concurrentieverhoudingen buiten spel gezet worden. Ondernemers kunnen veel geld verdienen door gebruik te maken van de enorme verschillen in de wereld op het terrein van arbeid en kapitaal. Hele bedrijfstakken verplaatsen zich over de wereld naar de meest gunstige omstandigheden. Ondernemers maximaliseren hun winst door gebruik te maken van de goedkope arbeidskracht in ontwikkelingslanden en de producten vervolgens af te zetten in het rijke Westen. Over de hele wereld nemen de verschillen tussen rijk en arm toe. Convergerende krachten ontbreken.

Globalisering is een van redenen waarom de productiviteitsgroei van de ICT niet tot herverdeling leidt zoals in eerdere technologische revoluties. Nieuwe bedrijven gebruiken de netwerkeffecten van het wereldwijde internet om razendsnel te groeien. Omdat kapitaal uiterst mobiel is kunnen in korte tijd enorme investeringen worden gedaan. Het gevolg is dat nieuwe ICT bedrijven al monopolist zijn voordat een concurrent in beeld is. Kapitaal wordt verder ingezet om concurrenten al in een vroeg stadium op te kopen en te integreren in de eigen onderneming. Daarnaast heeft de globalisering er voor gezorgd dat interventie van nationale overheden en/of arbeidersbewegingen onmogelijk is geworden. Het kapitaal heeft maximale speelruimte, beweegt vrij over de wereld en gebruikt het overvloedige arbeidsaanbod om de laagst mogelijk kosten te realiseren.

De Wet van Moore is een wet die de snelheid van de ICT-innovatie karakteriseert. Ze luidt 'elke twee jaar zal het aantal transistoren per computerchip verdubbelen tegen de helft van de kosten'. Computers worden sneller en krachtiger volgens een exponentiele kromme. Het is een indrukwekkende ontwikkeling maar we worden misschien ook een beetje angstig als we deze wet vertalen naar economische termen. Dan luidt de wet: "elke x jaar verdubbelen ICT-toepassingen de aandeelhouderswaarde en halveren ze de werkgelegenheid. ICT blaast de ongelijkheid schrikbarend snel op. Silicon Valley, de broedplaats van kapitaal en digitale technologie is, in zijn huidige vorm, waarschijnlijker gevaarlijker voor de stabiliteit van de wereld dan de terreurgroep Islamitische Staat.

Het effect van ICT op de werkgelegenheid is anders voor goederen dan voor diensten. Bij goederen daalt het volume van de werkgelegenheid. Bij diensten tast het ook de kwaliteit van de werkgelegenheid aan. Van alle werknemers die 30 jaar geleden wereldwijd lp's

maakten, zijn er, na de innovatiegolven van cassette, de CD, de DVD, de USB, en Spotify nog maar enkele procenten over (uitgaande van een gelijke productieomvang). Dat we dit feit over het algemeen niet als zodanig herkennen komt omdat de afzetmarkt zelf natuurlijk enorm is gegroeid ten gevolge van de hogere productiviteit. Het effect van ICT op diensten is enerzijds verlies van werk (de bankmedewerker wordt vervangen door online bankieren) en anderzijds verlies van kwaliteit van arbeid. Dat laatste laat zich illustreren aan de hand van toepassingen zoals Uberpop en AirB&B. Uberpop, de app waarmee burgers hun auto als taxi kunnen inzetten en ritjes kunnen verzorgen, maakt van gewone burgers ondernemers, veelal zzp-ers die in een felle concurrentiestrijd verzeild raken om de gunst van klanten door middel van zo laag mogelijke ritprijzen, en zo goed mogelijke klantbeoordelingen. Uberpop-pers veroorzaken indirect een dramatische flexibilisering van werk waarbij werkgelegenheid in de reguliere taxibranche wordt vernietigd en verruild voor de onzekere banen van een 'on-demand' economie. AirB&B doet iets vergelijkbaars met de hotelbranche maar het effect is complexer. Rijken kunnen hun rijkdom vergroten door (één van) hun woningen als 'vier-sterren-appartement' te verhuren. Voor minder gefortuneerden (met een forse hypotheek) kan het, zeker bij verlies van werk, een manier worden om in het levensonderhoud te voorzien. Daarnaast zijn er kapitalisten die reguliere woningen voortaan alleen nog aan toeristen verhuren omdat het veel meer geld oplevert. Maar net als bij Uberpop is het globale effect kaalslag in gevestigde branches met vaste banen en goede arbeidsvoorwaarden, de opkomst van een geïndividualiseerd slavenbestaan onder het dictaat van flexibiliteit en marktconcurrentie. Diegenen die baat hebben bij de deel-economie zijn 'bezitters' die iets te delen hebben en de aandeelhouders van het ICT-bedrijven. Het netto-effect: meer ongelijkheid. Inkomen uit kapitaal groeit, inkomen uit arbeid daalt. Hier geldt de economische wet van Moore, maar dan iets anders geformuleerd: Iedere nieuwe app verhoogt de inkomensongelijkheid, doet de aandeelhouderswaarde stijgen, de hoeveelheid werk en het inkomen uit werk dalen. De winst van de grotere productiviteit (meer taxi-kilometers, tegen een lagere prijs) verdwijnt grotendeels naar het kapitaal.

ICT is 'slecht nieuws' voor de (netto) werkgelegenheid en er staat ons nog veel meer 'slecht nieuws' te wachten. Nieuwe technieken zijn in aantocht: artificiële intelligentie (AI), robotisering, gen- nano- en gigatechnologie. Zodra we intelligente computers hebben zal de nieuwe werkgelegenheid in de ICT sector weer verdampen als sneeuw voor de zon. Met AI kan iedereen namelijk zijn eigen app maken. Programmeurs zijn niet meer nodig. Minister Asscher wees in november 2014 op het gevaar van robotisering voor met name de laaggeschoolde werkgelegenheid. Menig groei-adept schamperde dat Asscher de verkeerde signalen afgaf. Robots leveren juist nieuwe groei en banen op. We zullen ze

juist als kans moeten omarmen. Maar zijn zorgen lijken me heel valide. Gentechnologie maakt ons gezonder en de voedselproductie groter, waardoor we langer gaan leven. Het zal per saldo geen werkgelegenheid opleveren (zorgkosten!) maar wel extra werkdruk opleveren voor de zorg. Nano- (manipulatie op moleculair niveau) en gigatechnologie (manipulatie van het klimaat, oceaanstromingen, voorkomen van aardbevingen etc. etc.) zullen voor de werkgelegenheid niet veel te betekenen hebben, maar zijn nog gevaarlijker dan gentechnologie als het gaat om de bescherming van onze leefomgeving. Om ongelukken met deze technologieën te voorkomen is feitelijk een wereldstaat onontbeerlijk maar dat perspectief is nog ver weg.

We vinden niets van dit alles in de visie van de Europese Commissie. Zij menen, met veel economen, dat de crisis in Europa en de problemen met het milieu in een dubbelslag kunnen worden opgelost door in te zetten op technologische innovatie en groene investeringen, dat mes snijdt immers aan twee kanten: nieuwe werkgelegenheid en minder milieudruk. Maar zoals Tim Jackson in zijn boek goed aantoont, het huidige beleid zijn druppels op een gloeiende plaat. Het milieueffect is gering. De CO2 uitstoot stijgt nog steeds. En de werkgelegenheid? Ongetwijfeld, zal de duurzame circulaire economie honderdduizenden nieuwe banen opleveren, maar een veelvoud daarvan zal verdwijnen door de ontmanteling van de niet-duurzame (vuile) economie. Het werkgelegenheidssaldo is negatief. Groene investeringen zijn absoluut noodzakelijk om een leefbare wereld te behouden, maar ze veranderen ons consumptiegedrag niet en scheppen per saldo geen werkgelegenheid.

De conclusie van deze korte schets is dat het ‘monster’ van de werkloosheid ons aan het inhalen is en dit keer niet meer kan worden verslagen. Ik voorspel dat zonder structurele aanpassingen de economische groei in de toekomst steeds minder werkgelegenheid zal opleveren, uiteindelijk ‘jobless’ wordt, en vervolgens alleen nog maar werkeloosheid in plaats van werkgelegenheid schept. Het zal tot scherpe tegenstellingen tussen rijk en arm leiden. De divergerende krachten zullen winnen tenzij we vol inzetten op herverdeling van inkomen en werk, maar daarover later.

Tot slot, stel dat herverdeling van vermogen en inkomen, mondiaal, continentaal en nationaal, alsnog tot stand komt, dan moeten we ons afvragen waar die nieuwe werkgelegenheid dan ontstaat. De ICT vernietigt werkgelegenheid in de dienstensector. Als we de convergerende krachten kunnen mobiliseren, waar zijn dan de behoeften, producten en consumenten die nodig zijn om het werkgelegenheidsverlies van de ICT te compenseren? Het antwoord is onderwijs, zorg cultuur en participatie (in de meeste brede

zin). Deze trend is al eeuwen ongewijzigd. We consumeren steeds meer onderwijs, zorg, cultuur en participatie. Maar banengroei in deze sectoren is lastig omdat ze grotendeels door de overheid worden gefinancierd. Ze zitten op slot voor de markt. Meer banen in het onderwijs zouden de kosten van de overheid doen exploderen. ICT-bedrijven ervaren dit probleem ook (te weinig goed opgeleid personeel) en lossen dat op hun geheel eigen wijze op: ze leiden hun eigen mensen op, selecteren scherp op talent, en lokken de beste mensen met opties en aandeelhouderswaarde, die snel zullen stijgen. Hoogwaardige ICT-arbeid wordt daardoor nauwer met kapitaal verbonden, en draagt zo verder bij aan een tweedeling van de arbeidsmarkt.

1.1.2 Kapitaal in de 21ste eeuw

Piketty heeft in zijn boek 'Kapitaal in de 21ste eeuw' met uitgebreid feitenmateriaal aangetoond dat de ongelijkheid in de wereld de laatste drie decennia sterk is toegenomen. De divergerende krachten in de economie zijn sterker geworden dan de convergerende krachten. Ondernemers zijn de laatste jaren in staat geweest hun investeringen in technologie effectief te 'beschermen' door te voorkomen dat concurrenten de markt betreden, door overheden tegen elkaar uit te spelen, en door bonden buiten spel te zetten. Strategieën daarbij zijn het aanvragen van patenten (op steeds meer producten), het opwerpen van juridische barricades, het opkopen van concurrenten, het maken van prijsafspraken, het bedingen van subsidies bij vestiging in een land, het omzeilen van belastingen via brievenbusmaatschappijen en het onder druk zetten van bonden om akkoord te gaan met minder lonen en slechtere arbeidsvoorwaarden omwille van het behoud van werkgelegenheid. De reden waarom zij hier nu beter in slagen dan vroeger is de zeer ongelijke verdeling in welvaart en rijkdom in de wereld. Om concurrentie te kunnen laten ontstaan is een zekere mate van gelijkwaardigheid vereist. In een wereld waar zeer grote verschillen zijn tussen arbeid, kapitaal, grondstoffen en welvaart gedijt de concurrentie niet. De (mondiale) markt is dan ook geen (ruil)markt tussen gelijken, het is een arena waar een harde strijd wordt gevoerd om het vergaren van geld. In deze arena geldt het adagium 'the winner takes it all'. De winnaars van de vrije markt zijn de grote bedrijven die hun kapitaal kunnen inzetten in technologische innovatie en daarmee hun (productiviteits)voorsprong nog verder kunnen vergroten. De winnaars zijn de rijken die hun rijkdom gebruiken om nog rijker te worden. Dat zijn de helden van onze consumptie-economie. De verliezers zijn de kleine bedrijven van de menselijke maat. Het zijn de armen, de kanslozen en de (arbeids)gehandicapten.

Piketty vat twee eeuwen kapitalisme samen in een even simpele als heldere formule: $R > g$. Het rendement op kapitaal (R) is groter dan de economische groei (g). Uit zijn

onderzoek blijkt dat het rendement op kapitaal de laatste eeuwen rond de 4 % ligt, terwijl de groei gemiddeld over een lange periode niet boven de 1 % uitkomt. Anders gezegd, kapitaalbezitters verdienen meer dan mensen die hun inkomen uit arbeid moeten verkrijgen. “Het verleden verslindt de toekomst.” Aldus Piketty. Vermogen vergaard in het verleden groeit sneller dan het normale werk. Dit leidt tot een steeds groter verschil tussen rijk en arm. Het feitenmateriaal van Piketty is indrukwekkend. Het is alleen jammer dat hij zich niet waagt aan de theoretische vraag *waarom* kapitaal meer oplevert dan arbeid. Is hier sprake van een natuurwet? Heeft het te maken met de structuur van de samenleving? Of de economische inrichting? Welke verborgen handen zijn hier aan het werk? Laat ik hier een suggestie doen: Als R > g, dan is de prijs van kapitaal lager dan de prijs van arbeid. De ‘prijs’ van het kapitaal wordt bepaald op de financiële markten. Maar hoe wordt die prijs bepaald? Zijn wel alle kosten meegenomen in de berekening? De milieu- en sociale problemen van de laatste decennia beginnen ons langzaamaan duidelijk te maken dat de prijs wellicht helemaal niet goed wordt berekend. Eeuwen hebben we gedacht dat grondstoffen er zijn voor de vinder (gratis en voor niets), en dat die naar believen vrij te benutten zijn. Maar als je de nu bekende kosten van milieuvervuiling, klimaatverandering en verspilling zou doorberekenen in de prijs van de grondstof, dan zou die prijs fors hoger uitvallen. En zou het rendement op kapitaal dalen. Het werkgelegenheidssaldo van technologie is negatief. De overheid moet grote inspanningen verrichten de werkgelegenheid op peil te houden. Ze moet zorgen voor voldoende geschoolde mensen. Werklozen een uitkering betalen. Zouden we deze sociale kosten doorberekenen in de prijs van het kapitaal, dan zou opnieuw de prijs hoger worden en het rendement dalen. De onthutsende waarheid is dat in de rekensom van de kapitalistische economie een groot deel wordt vergeten. De waarheid is dat kapitaal kunstmatig goedkoop wordt gehouden en arbeid juist kunstmatig duurder wordt gemaakt.

Piketty meent dat in een perfecte samenleving geldt: R = g. Het woord ‘perfect’ is opvallend en veelzeggend. In zijn ogen is de huidige economische staat normaal en is de samenleving waarbij R = g een uitzonderlijk ideële toestand. Ik bestrijd dit. In mijn ogen is juist deze ‘perfectie’ de normaaltoestand. In een normale samenleving bestaan er geen verschillen tussen de prijs van kapitaal en arbeid. Beiden zijn gelijkwaardig en kunnen dus om het even worden ingezet. Ze houden elkaar in evenwicht. Onze huidige kapitalistische consumptie-economieën zijn feitelijk abnormaal en zeer instabiel omdat de prijs van kapitaal kunstmatig laag wordt gehouden en die van arbeid hoog. Het kapitalisme parasiteert op de overheid/de samenleving. Om deze relatie om te zetten naar een symbiose, waarbij beide partijen wederzijds voordelen behalen, zouden de bedrijven

een forse belasting moeten betalen waarmee de uitgaven van de overheid om het kapitaal te ‘faciliteren’ worden gedekt.

Piketty kiest niet voor een belasting van de economie maar voor een belasting van de burger. Hij stelt voor een progressieve vermogensbelasting in te voeren om de verschillen tussen rijk en arm kleiner te maken. Hij beseft dat dit moeilijk is omdat overheden inzicht moeten krijgen in de vermogens en de vermogensbewegingen. Bovendien zou de belasting mondiaal moeten zijn, om te voorkomen dat mensen vermogens verplaatsen. Dat lijkt niet eenvoudig te realiseren, mede ook omdat een dergelijke belasting in hoge mate negatief zou worden beoordeeld als het ‘beboeten van succesvol ondernemerschap’, of ‘misgunnen van loon naar werken’. Maar dat is een volstrekt verkeerde voorstelling van zaken. De rijkdom wordt vergaard ten koste van de gemeenschap. Een dergelijke belasting heeft dan ook geen ander doel dan de juiste verhoudingen te herstellen en de kosten weer terug te leggen bij de veroorzaker ervan. Piketty laat verder zien dat het rendement op vermogen hoger is naarmate het vermogen zelf groter is. Omdat de superrijken meer rendement behalen dan de mindere rijken dient die vermogensbelasting dan ook progressief te zijn. Door de progressieve vermogensbelasting op kapitaal daalt het rendement en bewegen we naar de normale situatie waarin R = g. De econoom Piketty wijst overigens op het gevaar van het stilvallen van de economie doordat ondernemers stoppen met innoveren. Een angst die hier misplaatst, en zo zal ik laten zien, ook volledig ongegrond is. Er is weinig tijd te verliezen. Er zijn dringend hervormingen gewenst. Het is nu tijd om te handelen. Uiteraard met beleid en waakzaamheid en mogelijkheden om te corrigeren.

We moeten niet onderschatten hoe zeer de ongelijkheid onze samenleving en onze economie inmiddels heeft veranderd en verziekt. De consumptie-economie is geleidelijk aan veranderd in een klasseneconomie. Economische groei leidt vooral tot een koopkrachttoename van de rijken, en niet van de armen. Rijken hebben andere behoeften dan armen. Voor rijken telt vooral status. We zien een duidelijke tweedeling in de economie waarin de ene helft draait om luxe, design, en statusartikelen en de andere helft om zo goedkoop mogelijk voedsel en andere basisvoorzieningen te kunnen kopen. Deze tweedeling vindt op nationale en mondiale schaal plaats. De rijke bovenlagen van alle naties creëren een eigen globale status-economie waarbij woningen worden gekocht in alle delen van de wereld en een uitbundige kosmopolitische levensstijl hoort. In deze status-economie staat de prestatie in geen verhouding tot het inkomen en de prijs van een product in geen verhouding tot de kosten. Geen enkele prestatie kan een inkomensbonus van 20 miljoen rechtvaardigen. Maar binnen de ‘wereld der rijken’ verhoogt het je status

enorm. De statuseconomie draait om mode, design, luxegoederen, het derde huis of de vierde auto. Het is de wereld van glitter en glamour. Het is de sprookjeswereld waar armen, terwijl ze bezig zijn een minimaal loon bijeen te vergaren met meerdere flexibele baantjes, van mogen dromen.

De groeiende ongelijkheid tussen rijk en arm heeft de laatste decennia geleid tot een nieuw allesomvattend fenomeen dat 'bellen blazen' heet. De rijken hebben niet slechts veel geld, ze hebben *te* veel geld. Ze hebben geld 'over' waar wat mee moet gebeuren. Geld zoekt steeds opnieuw naar nieuwe 'opportunities' voor rendement. Door de permanente stroom van technologische vernieuwingen zijn er volop kansen om geld te gelde te maken. Dat heet bellen blazen. Bellen blazen is een zeer destructieve bezigheid voor de samenleving. Niet zo zeer voor de rijken maar vooral voor de armen. Gedreven door hebzucht en gretige banken die kredieten willen geven, tekenen burgers (rijk en iets minder rijk, maar ook arm) massaal in op nieuwe veelbelovende trends. Van woekerpolis tot internet-zeepbel, van huizenmarkt tot sociale media, de bellen volgen elkaar gestaag en steeds sneller op. En ze spatten allemaal een keer uit elkaar. Het zijn grote sociale schokken die de samenleving steeds instabieler maken. De 'arme' die 20000 euro inlegt zal waarschijnlijk zijn geld verliezen bij een klappende zeepbel, maar de superrijke met een inleg van 2 miljoen euro zal door ingekochte deskundigheid aan de 'bubble' nog wel een rendement van 6% overhouden. Hoe rijker hoe bedrevener je de golven van de bellenblazer kunt berijden. Het globale effect van bellenblazen is dan ook (hoe vreemd het ook klinkt) een toename van ongelijkheid.

1.1.3 De eindige wereld

Het kapitalisme heeft een geweldige boost gekregen met de globalisering van de economie. Voor velen betekent de term 'globalisering' een expansie van de economische ruimte naar een niet te duiden omvang die kansen, maar ook gevaren en risico's meebrengt voor welvaart en werkgelegenheid. Maar er is nog een andere perceptie mogelijk: met de globalisering worden de grenzen en beperkingen die Aarde en mens aan het economisch proces stellen in beeld gebracht. 50 jaar geleden was onze horizon een nationale. Er was een nationale economie, er was een binnenland en een buitenland. Het buitenland was een onbekende maar een in principe oneindig ruimte van mogelijkheden, een onbeperkte afzetmarkt. Door export naar het buitenland kan de productie fors worden opgeschroefd en de werkgelegenheid toenemen. Nu is er een wereldeconomie. Onze horizon is globaal. Vanuit een mondiaal perspectief is de wereld een afgesloten dorp waar de winst van de één het verlies van de ander is. Langzaam worden we door de

globalisering gedwongen te kijken naar de interdependenties die de eindigheid van de wereld ons oplegt.

Het economisch wereldbeeld dat ontstaat uit de analyse van de interdependenties is uiterst ingewikkeld en gedifferentieerd. Wat voor Europa of de VS geldt, geldt niet voor China of Afrika. Door de globalisering kunnen continenten zoals Afrika en Azië een geweldige inhaalslag maken omdat ze door lage loonkosten een groot concurrentievoordeel hebben. Maar de winst van de inhaalslag leidt niet tot welvaartsgroei maar vertaalt zich vooral in een hogere aandeelhouderswaarde van de handige multinationals. In het rijke Westen wordt, na decennia lang de werkeloosheid te hebben geëxporteerd, tegenwoordig de werkloosheid vanuit de BRICS landen geïmporteerd. Veel werkgelegenheid is verplaatst naar lagelonenlanden. In een echt concurrerende wereldmarkt zou je verwachten dat rijk en arm naar elkaar toe bewegen, maar dat is hier niet het geval. Globalisering heeft tot méér verschillen tussen rijk en arm geleid binnen rijke Westerse landen, maar ook binnen ontwikkelingslanden.

Voor Nederland is de situatie nog relatief gunstig omdat de export groot is. In 2012 werd nog voor 17 miljard euro méér aan goederen geëxporteerd dan geïmporteerd. Anders gezegd, door dit handelsoverschot met het buitenland onttrekt Nederland jaarlijks meer dan een half miljoen modale banen (€ 34.000,- bruto) aan het buitenland. Maar binnen Europese Unie wekt het handelsoverschot van Duitsland en Nederland steeds meer ergernis van de Zuidelijke lidstaten op. In de strijd om werkgelegenheid is een handelsoverschot al snel asociaal.

Het kapitaal spint garen bij de grote verschillen in de wereld. De concurrentie binnen China houdt de lonen daar laag. De welvaart in Europa houdt daar de lonen, c.q. de koopkracht hoog. Door in China te produceren voor de markt van Europa kunnen grote winsten worden behaald. Maar die winst wordt niet gelijkmatig verdeeld over de wereld. Een wereldwijde herverdeling van inkomen ontbreekt. We zien dat de ongelijkheid tussen rijk en arm binnen China en binnen Europa sterk toeneemt. Het is een explosieve verhouding. Omdat het Chinese staatskapitalisme faalt in de herverdeling van welvaart dreigen grote sociale onrusten te ontstaan als de groei daalt (wat volgens Piketty onvermijdelijk is). Datzelfde dreigt in Europa te gebeuren. Door globalisering daalt de werkgelegenheid en de koopkracht. Omdat de EU (en nationale overheden) het inkomen uit kapitaal en arbeid niet herverdelen groeit de ongelijkheid tussen rijk en arm. Dit zal tot grote sociale onrust leiden. In de Europese multiculturele samenlevingen uit zich deze onrust in de opkomst van het conservatief nationalisme in heel Europa.

De globalisering zou grote productiegroei, werkgelegenheid en welvaart kunnen brengen. Nog lang niet iedereen in de wereld heeft een magnetron, koelkast, een inboedelverzekering of een iPad! Sterker nog, velen leven onder de armoedegrens en hebben moeite de primaire levensbehoeften te vervullen. Maar het probleem is dat de koopkracht ontbreekt. Er vindt geen herverdeling plaats.

Een voorbeeld is de crisis rondom Griekenland. De Griekse elite heeft door belastingontduiking, corruptie en door slimme inzet van het reeds voorhanden kapitaal (want R > G) een geweldig vermogen geaccumuleerd. In plaats van zich te concentreren op het aanpakken van deze super-vermogens (die geen stro breed in de weg worden gelegd om dat kapitaal naar het buitenland te verplaatsen), laat de Europese trojka de armen (zonder vermogen) verder inleveren. Het is dweilen met kraan wagenwijd open.

In sommige Afrikaanse landen is regeringsmacht gelijk aan zelfverrijking. Het is dan ook niet voor niets dat verkiezingen soms burgeroorlogen ontketenen. Aangezien veel handel en ontwikkelingshulp verloopt via instituties verbonden met de overheid is het niet verwonderlijk dat deze inkomsten tot grotere verschillen tussen rijk en arm leiden. Diverse onderzoeken geven aan dat het voor welvaartsgroei veel effectiever zou zijn de armen een tijd lang een luttel bedrag als onvoorwaardelijk basisinkomen te geven.

Multinationals menen dat de nationale overheden teveel beperkende regels hanteren die de wereldeconomie schaden. Zij verwachten veel van het wegnemen van handelsbeperkingen. In 2015 moet een handelsverdrag tussen VS en de EU worden getekend dat op vele terreinen de handelsbeperkingen wegneemt. Het verzet in Europa is groot. En dat is niet onlogisch. Handelsbeperkingen hebben een reden: bescherming van eigen werkgelegenheid. Door alles onder één regiem te brengen zullen – bij gelijkblijvende productie - de meest productieve ondernemers winnen en zal er per saldo werkgelegenheid verloren gaan (in beide continenten). De voorstanders van handelsverdragen gaan er van uit dat de productie wel zal stijgen, en er dus meer werkgelegenheid ontstaat. Maar dat zal alleen plaatsvinden als effectief de toegenomen winst van het bedrijfsleven wordt herverdeeld. Omdat geen enkele overheid in dit soort handelsverdragen tot nu toe voorwaarden voor herverdeling opneemt, is de kans uiterst gering in de huidige mondiale context dat er veel werkgelegenheid wordt geschapen.

De ongelijkheid tussen rijk en arm heeft soms vreemde gevolgen. Nederland exporteert met succes kippen naar Afrika. Is het een kwestie van goed ondernemerschap? Worden door de hoge productiviteit van de intensieve veeteelt in Nederland de ‘lage lonen’ van de lokale kippenboeren verslagen? Wellicht. Maar waarschijnlijker is het dat het een kwestie

is van een rijke bovenlaag die de kip uit Nederland een statuswaarde meegeeft. Het is een bijna perverse combinatie. Ten koste van dierenwelzijn, het milieu (veel CO2 uitstoot) en de lokale Afrikaanse kippenboer wordt een handel in stand gehouden die beter met handelsbeperkingen had moeten worden tegengegaan.

Niet in de laatste plaats ontmoeten we de eindigheid van de Aarde in de opwarming van de Aarde. Om klimaatveranderingen te voorkomen zal ons consumptiegedrag moeten veranderen. De beste oplossing is om de kosten voor het milieu vanaf nu door te berekenen in de prijs van het product of het productieproces. Het gevolg is dat technologische innovatie alleen nog rendabel is als het duurzaam is. Als we het waterverbruik en de kosten van CO2 uitstoot doorberekenen in de prijs van een biefstukje dan zal die prijs verdubbelen. Dat is ‘even slikken’ voor verwende consumenten. Het is ook ‘even slikken’ voor ontwikkelingslanden. Als ieder mens op Aarde een eigen auto zou hebben, zou de Aarde dood zijn. Ontwikkelingslanden menen echter dat hen welvaart wordt ontzegt. Ook hier stuiten we op een complex systeem van onderlinge afhankelijkheden waarin effectief beleid maar moeilijk te ontwikkelen is. Omdat de welvaart van het Westen ‘model’ staat voor veel ontwikkelingslanden, zou het Westen het voorbeeld moeten geven door de overconsumptie ten gunste van een beter klimaatbeleid te beperken. Laten we stoppen met te veel eten, te veel kopen en dus te veel afval te produceren, en meer te bewegen en te participeren en het geld dat we overhouden weggeven aan samenlevingsopbouw in Afrika. Dit kost natuurlijk werkgelegenheid zodat ook hierbij opnieuw het adagium luidt: zorg voor herverdeling van werk en inkomen.

1.1.4 De rol van de overheid

Aangezien mondiale concurrentieverhoudingen niet meer tot herverdeling van inkomen leiden, de ICT de motor van het kapitalisme verder aanwakkert en een mondiale arbeidersbeweging ontbreekt, blijft er nog maar één oplossingsrichting over: de overheid. We zouden verwachten dat de overheid de geconstateerde gebreken van de markt corrigeert, maar de werkelijkheid is dat de regelgeving die bedacht wordt weinig effectief is (denk bijv. aan het systeem van de CO2 emissierechten) en dat overheden onderling sterk concurreren om de ‘eigen economie’ te behouden en het (internationale) bedrijfsleven (en dus werkgelegenheid) aan te trekken. Bedrijven worden gepaaid met fiscale kortingen, subsidies en allerlei voorzieningen. Belastingparadijzen zijn directe uitwassen van deze concurrentie. Daarnaast worden overheden sterk gestimuleerd om de arbeidsmarkten te hervormen: lees flexibiliseren, waardoor arbeid goedkoper wordt. De feitelijke werkelijkheid is dat de overheid de bijwagen van de economie is geworden. De economie bepaalt. De overheid volgt.

Deze volgzaamheid vindt zijn 'ideologische' grondslag in het neoliberalisme. In deze filosofie is de rol van de overheid beperkt. De minimale overheid moet zo min mogelijk 'interfereren', en de werking van de markt verbeteren. Voor veel neoliberalen is de verzorgingsstaat, die een vangnet moet zijn voor mensen die het niet zelf kunnen maken in de samenleving, overbodig. Het schept maar 'luie mensen'. In Europa zijn de verzorgingsstaten dan ook op hun retour. Het neoliberale beleid van deze minimale overheid zit vol contradicties. Het milieubeleid mag de economische groei niet aantasten, wat een contradictio in terminis is. Overheden proberen via mededingingsautoriteiten (NMA) voldoende concurrentie te garanderen, maar subsidiëren gelijktijdig technologische innovaties, wat het tegenovergestelde (divergentie) bewerkstelligt. In de strijd om de gunst van de (multinationale) bedrijvigheid verlagen overheden belastingen, waardoor van een herverdeling van inkomen nog minder terecht komt, als deze er al is. Om de werkgelegenheid te bevorderen hervormen ze de arbeidsmarkt, wat de verschillen in inkomens versterkt. Uit diverse economische analyses blijkt bovendien dat het ten koste gaat van productiviteitsgroei[5]. We werken te hard, te veel, tegen een te laag inkomen, en de innovatie (die mits goed verdeeld welvaartsgroei oplevert) valt stil.

Tot slot, als een economische crisis toeslaat, is niet de markt maar de overheid de boosdoener. De overheid wordt verweten te groot te zijn (geworden), te veel geld uit te geven en de markt te veel beperkende regels op te leggen. Bezuinigingen moeten de overheid kleiner maken, en hervormingen moeten de werking van de markt verbeteren. Vergeten wordt de 'oorzaak' van de grote overheid te vermelden. De omvang van de overheid groeit al eeuwen omdat het werk in (semi)publieke sectoren zoals onderwijs, zorg en welzijn 'mensenwerk' is waarin arbeid maar moeilijk vervangen kan worden door kapitaal. Het zijn vanuit het marktperspectief improductieve sectoren waar weinig winst valt te behalen. Het is dus logisch dat dit overheidstaken zijn geworden. Daar komt bij dat de kosten van deze sectoren nog extra worden vergroot omdat de lonen in markt- en overheidssectoren niet te veel uit de pas mogen lopen. De overheid zal dus de lonen moeten verhogen, zonder dat daar extra productiviteit tegenover staat. Kortom, het marktmechanisme zelf is de oorzaak voor de uitdijende overheid.

De neoliberale trend van de laatste decennia is flexibilisering, privatisering en meer marktwerking in de (semi)publieke sectoren. De conclusie die we vandaag mogen trekken is dat dit beleid volledig averechts heeft gewerkt. De kosten van de overheid zijn gestegen in plaats van gedaald. Dat zou niet mogen verbazen, als je bedenkt dat 'kapitaal'

[5] https://www.socialeurope.eu/book/re-no-6-how-structural-reforms-of-labour-markets-harm-innovation/

wordt ingezet om niet-door-kapitaal-te-vervangen arbeid te vervangen. Het wringt aan alle kanten. Het gevolg is dat het kapitaal alternatieve wegen zoekt om winst te maken: door de kwaliteit van arbeid te verlagen, via lagere lonen en flexibele banen, door efficiencywinst te boeken via schaalvergroting, door met extra managementlagen het werk beheersbaarder te maken, door het mensenwerk te 'rationaliseren' (maximaal 10 minuten voor het wassen van een klant, 1 uur voor het nakijken van een scriptie, etc. etc.) en door het verhogen van de werkdruk. Het uiteindelijke effect van privatisering en marktwerking bij de overheid is mensonterend: steeds grotere 'fabrieken' waarin de kwaliteit van het werk daalt en het contact tussen de mensen verdwijnt.

1.1.5 Van consumptie naar participatie

De divergerende krachten van kapitaal en technologie verscherpen overal de tegenstellingen tussen rijk en arm. Er komt een moment dat de ongelijkheid zo zeer is toegenomen dat er 'geen weg terug' meer is. Dat moment wordt bereikt zodra het geaccumuleerde kapitaal overal in de wereld de democratie begint te corrumperen. Iets wat al op veel plaatsten gebeurt. De convergerende krachten van concurrentie en arbeidersbewegingen zijn nauwelijks inzetbaar in de globale wereld. De overheid is het laatste bastion dat zich verzet tegen het kapitaal. Zodra die valt is er geen weg terug. De verschillen zullen dan alleen maar verder toenemen totdat een punt bereikt is waarop iedereen voor het eigenbelang gaat en de samenleving in anarchie, een benauwende controlestaat of burgeroorlogen eindigt. Maar het is nog niet te laat.

200 jaar economisch groei heeft Europa veel welvaart gebracht, maar ze loopt nu tegen de grenzen van het systeem aan. Het einde van de consumptie-economie is bereikt. Het vervangingsmechanisme werkt niet meer, omdat de condities voor groei zijn verdampt. Voor het eerst laten de grenzen van mens, milieu en grondstoffen zich voelen. 1. De grondstoffen raken op, waardoor de prijzen stijgen. 2. Het ongecontroleerde verbruik van fossiele grondstoffen leidt tot klimaatveranderingen. 3. De permanente prikkeling tot consumptie brengt ons in Europa tegenwoordig slechts overconsumptie, en veroorzaakt gezondheidsschade. 4. De bijbehorende overproductie veroorzaakt steeds meer milieuschade, een toegenomen werkdruk en ander leed. 5. De globalisering maakt dat we werkeloosheid voortaan zullen importeren in plaats van exporteren. Tegelijkertijd stelt de internationale solidariteit grenzen aan ons exportoverschot.

Alle voorgestelde oplossingen leveren niet voldoende op. De technologische innovatie biedt geen oplossing voor verdeelvraagstukken of ons consumptiegedrag, marktwerking bij de overheid werkt averechts, bezuinigingen initiëren een sociaal afbraakproces en een

belastingverhoging zal de groei verder doen stagneren en nog meer werkloosheid veroorzaken. Wat is dan de uitweg? De crisis waarin we verkeren is een systeemcrisis, de motor van het kapitalisme, arbeid vervangen door kapitaal, dreigt de samenleving langzaam te vernietigen. De oplossing die ik voorstel is om de motor te vernieuwen. De nieuwe motor moet de consumptie-economie tot een participatie-economie omvormen. Tot op heden kon de consumptie-economie groeien omdat de kosten van milieu en werkeloosheid niet in het productieproces zelf werden meegenomen maar werden doorgeschoven naar de toekomst, de overheid, het buitenland, de belastingbetaler of werden afgewenteld op de zwakkere. Nu dat steeds meer problemen oplevert, moeten we iets anders bedenken. Willen we groei behouden, dan zal die groei niet langer moeten zijn gebaseerd op grondstoffenverbruik - waarvan de voorraad eindig is -, maar gebaseerd moeten worden op iets wat wel onbeperkt beschikbaar is: dat zijn menselijke sociale relaties. Mijn voorstel is om de materiële consumptie te reduceren en te vervangen door een ‘relationele consumptie’. We zullen daartoe de consumptie-economie moeten ‘ketenen’ en een participatie-economie moeten ‘ontketenen’.

De ‘ketening’ van de consumptie-economie is niet eenvoudig en vergt een zelfbewuste en sterke overheid. Maar sterk betekent niet groot! Het gaat niet om ambtenaren maar om een paar effectieve regels. Ze moet ruimte aan de markt geven waar dat kan, maar spijkerharde grenzen trekken waar dat nodig is. De overheid dient de markt op te sluiten in een ‘beleidscontainer’, gebaseerd op een set principes die de instabiele consumptie-economie vangt en controleert. In de binnenruimte van die container kunnen overheidsregels verminderen, aan de rand scheppen deze principes ondoordringbare buitengrenzen van de marktruimte. Er zijn vier principes. Het eerste principe is dat de strijd op de markt nooit mensen onder het bestaansminimum mag duwen. Ons huidige zekerheidsstelsel, - een verzameling vangnetten en fiscale toeslagen - is veel te ingewikkeld, zit vol met gaten en is fraudegevoelig en moet vervangen worden door een eenvoudige maar stevige bodem van zekerheid. De ‘wanden van de container’ worden gevormd door de principes van duurzaamheid en participatiesolidariteit. Duurzaam betekent dat de consumptie-economie geen nieuwe grondstoffen meer gebruikt maar volledig op basis van hergebruik van materialen functioneert. De economie mag geen afval meer produceren en moet CO2 neutraal zijn. Participatiesolidariteit vervangt inkomenssolidariteit en stelt dat iedereen evenveel recht heeft op werk. Het beschikbare werk dient daarom permanent te worden herverdeeld over de beroepsbevolking. Het plafond van de container, het vierde principe, dient de hebzucht van mensen te beperken en de financiële markten te temmen. Ze is simpel: we moeten maxima stellen aan

individuele rijkdom en bedrijfsgroottes. Ik zal deze principes uitwerken in het hoofdstuk dat hierna volgt.

Parallel aan de 'containment' van de consumptie-economie dient een participatie-economie te worden opgebouwd. De participatie-economie is een economie die draait om de menselijke relatie/participatie. Het is een economie die draait om 'samen'-leven in plaats van individueel/consumptief leven. Momenteel omvat de zorg/onderwijs 20% van de werkgelegenheid. Ik verwacht dat over enkele decennia 80% van de werkgelegenheid zal (moeten) worden gevonden in de nu nog (semi-) overheidssectoren van onderwijs, zorg, cultuur, wonen, welzijn, maatschappelijk werk, hulpverlening, sport, leefomgeving en participatie in bestuur of een ideële organisatie. Vanuit het perspectief van vandaag lijkt zo'n groei volstrekt ondenkbaar en onmogelijk want geen enkele overheid zou het kunnen betalen. Het is vanuit datzelfde perspectief dat koning Willem-Alexander in zijn troonrede van 2013 het idee van de participatie-*samenleving* introduceerde. Onder het mom van 'eigen verantwoordelijkheid' moeten we allemaal *onbetaald* participeren in (voorheen) overheidstaken omdat de overheid er geen geld meer voor heeft.

Het kan echter ook heel anders. In een participatie-*economie* zijn, in tegenstelling tot de participatiesamenleving, deze sectoren de nieuwe aanjagers van de groei. Er wordt gewoon betaald werk verricht. En in tegenstelling tot nu zal de groei van deze sectoren niet de kosten (van de overheid) maar de inkomsten van de overheid vergroten. Om van deze overheidssectoren de nieuwe groeimotoren van de economie te maken, dient de belastingdruk op de productiefactoren te verschuiven. De kosten van arbeid moeten dalen en de kosten van kapitaal en grondstoffen dienen te stijgen. De vier containment regels die ik hierboven heb beschreven zullen dit tot stand brengen. Natuurlijk dienen ook de nieuwe 'participatie-markten' aan de principes van 'marktcontainment' te voldoen, maar omdat in deze markten veel minder kapitaal en grondstoffen omgaan en ze nu nog sterk door de overheid worden gereguleerd, zullen deze markten de transformatie ervaren als een bevrijding, ze worden letterlijk ontketend. Ik zal dit laten zien in het derde hoofdstuk.

1.2 De ketening van de consumptie-economie

Het systeem dat ik nu verder zal uitwerken is slechts een richtsnoer voor een lang en ongetwijfeld ingewikkeld transformatieproces. Het vergt – zowel in de breedte als in de diepte – nog veel onderzoek en uitwerking. Ik zal de hoofdlijnen van containment in vier concrete beleidsinstrumenten uitwerken. Andere minder vergaande uitwerkingen zijn natuurlijk ook mogelijk. In dat geval kunt u deze uitwerking als een soort leidraad zien voor die alternatieve formulering. De vier beleidsinstrumenten zijn:

- arbeid wordt verdeeld door de uitgifte van gelijke hoeveelheden verhandelbare arbeidstijdrechten aan iedere burger van de beroepsbevolking,
- er komt een basisloon van de overheid voor iedere burger van de beroepsbevolking en een basisinkomen voor kinderen, jongeren, en ouderen,
- een nieuwe bedrijfstakafhankelijke profielbelasting vervangt alle huidige belastingen, accijnzen, premies en heffingen,
- er wordt een progressieve vermogensgroeibelasting ingevoerd op particuliere vermogens en een nieuwe erfbelasting.

De omvang, hoogte en vormgeving van deze instrumenten zullen onderwerp van ongetwijfeld fel politiek debat zijn. De cijfermatige keuzes die ik in dit stuk maak liggen niet vast en zijn vooral indicatief. Het accent van mijn betoog ligt op de samenhang van het pakket. Het is niet mogelijk één instrument uit dit pakket te verwijderen, zonder het transformatieproces te schaden.

1.2.1 Arbeidsrechten en basisloon

De containment van de consumptie-economie is ingrijpend en risicovol, zeker in landen zoals Nederland, die sterk van de export afhankelijk zijn. Omdat deze principes goederen duurder maken, zal de export dalen en de import stijgen. Dit tast de werkgelegenheid in de consumptie-economie aan. Dit zal gecompenseerd moeten worden door nieuwe werkgelegenheid in de participatie-economie. Maar het werk in de participatie-economie is werk gebaseerd op menselijke relaties, het is gelokaliseerd werk dat niet geëxporteerd kan worden. Deze transitie kan daarom grote fricties oproepen. Het verdelen van de beschikbare werkgelegenheid is dus niet alleen een principekwestie, het is ook een praktische noodzaak. Een algemene arbeidstijdverkorting zoals Skidelsky en Jackson voorstellen, acht ik niet geschikt om het recht op arbeid te garanderen. Het instrument is te grof. Bovendien houdt het geen rekening met het feit dat steeds meer werk flexwerk aan het worden is dat door zelfstandigen wordt gedaan. We moeten daarom iets anders bedenken: de arbeidstijd moet ‘op de bon’. De overheid dient periodiek arbeidstijdrechten te verstrekken aan zijn burgers om een goede verdeling van werk te garanderen (1200 uur per jaar, bijv. een 40-wekig arbeidsjaar van 30 uur per week). Met de introductie van het arbeids(tijd)recht kan veel regelgeving die de arbeidsmarkt nu op slot houdt worden afgeschaft. Het onderscheid tussen vast en flexibel arbeidscontract vervalt. De arbeidsmarkt wordt flexibel en dynamisch. Het verdeelprincipe is minder rigide dan het lijkt. De arbeidstijdrechten kunnen namelijk op een speciale beurs worden verhandeld. Mensen die veel willen werken en niet voldoende arbeidsrechten hebben, kunnen

arbeidstijd kopen van anderen die liever minder werken. Zo worden de individuele verschillen in opleidingsniveau, werkervaring, werkwensen en capaciteiten via vraag en aanbod optimaal op elkaar afgestemd. Verhandelbare arbeidsrechten verschaffen de burger een inkomen, garanderen 'deelname' aan de samenleving, ontplooien talenten, vermogens en capaciteiten en geven eigenwaarde en een burgeridentiteit. Ze zijn het hart van de participatie-economie.

Aan elk uur door de overheid uitgegeven arbeidstijdrecht is een basisuurloon van de overheid gekoppeld (8 euro per uur, 800 euro per maand). Dit inkomen wordt verstrekt door de overheid en is gekoppeld aan het verbruik van arbeidsrechten en dus verbonden aan het verrichten van werk. Het inkomen van een burger wordt dus in tweeën gedeeld: het bestaat uit een vast overheidsdeel en een onderhandelbaar werkgeversdeel. De afsplitsing van het basisloon is essentieel voor de transitie: de arbeidskosten voor bedrijven zullen dalen, waardoor de werkgelegenheid in met name de arbeidsintensieve participatie-economie zal stijgen.

Hoe burgers hun arbeidsrechten 'verzilveren', bepalen ze zelf. In principe 'door te werken', maar men kan, zoals gezegd, ook arbeidsrechten verkopen aan anderen. De prijs zal naar verwachting iets hoger liggen dan het gekoppelde basisloon (bijv. 10 euro per uur). Als burgers zelf geen werk kunnen vinden, is de overheid verplicht hen helpen. De toekomstige overheid heeft daarvoor betere hulpmiddelen nodig dan nu het geval is. Ik kom daar zo op terug. Als een overheid teveel arbeidsrechten heeft uitgegeven kan ze die rechten tegen de prijs van het basisloon terugkopen van zijn burgers. In dat geval verandert het basisloon in een basisinkomen.

De groeipotentie van de participatie-economie is groot. Mensen die nu werkeloos zijn of nog niet deelnemen aan arbeid (2 à 3 miljoen Nederlanders) ontvangen allemaal arbeidsrechten. Naar verwachting zullen velen, gesteund door het idee van het gekoppelde basisloon, dit recht aangrijpen om toe te treden tot de arbeidsmarkt. Deze groep zal voornamelijk de relatiemarkten doen groeien. Anderen zullen er toch weer voor kiezen arbeidsrechten aan de huidige werkzame bevolking te verkopen of over te dragen aan hun partner. Er zullen niet alleen meer mensen deelnemen aan de arbeid, maar het aantal relaties per mens, - onderwijsrelaties, cultuurrelaties, zorgrelaties, welzijnsrelatie, wijkrelaties, samenlevingsrelaties - , zal toenemen en veelzijdiger en intensiever worden in kleinschaligere verbanden.

Basisloon en basisinkomen zijn geïndividualiseerd en daarom ‘stapelbaar’ binnen een huishouden. Dat betekent dat het basisinkomen samenleven financieel stimuleert omdat kostenvoordelen bij samenwonen in het huishouden blijven.

De nieuwe sociale zekerheid wordt gevormd door arbeidsrechten, basisloon, overheidssteun bij het vinden van arbeid en is compleet met een aanvullende regel om frictiewerkeloosheid op te vangen: elke burger heeft recht om maximaal 3 jaar (3600 uur) arbeidsrechten tegen de prijs van het basisloon aan de overheid terug te verkopen. De bovenminimale inkomenszekerheid acht ik geen taak van de overheid. Dit kan via de verzekeringsmarkt collectief of individueel worden geregeld. Het is een taak voor sociale partners, werkgevers en werknemers, of voor afzonderlijke burgers.

Een basisloon kan een bijzondere gevallen (bijv. volledige arbeidsongeschiktheid) omgezet worden in een basisinkomen maar dat is geen regel. Het basisloon is een voorwaardelijk basisinkomen, met als voorwaarde ‘gij zult werken’. In Europa is een sterke beweging die pleit voor een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen. Waarom zouden we niet arbeidsrechten vergeten en het basisloon omzetten naar een basisinkomen voor de gehele beroepsbevolking? Voorstanders verwachten dat invoering hiervan tot resultaat zal hebben dat iedereen verandert in een creatief wezen dat zich vrij ontplooit. Ik wijs een volledige ontkoppeling van arbeid en inkomen af. Een onvoorwaardelijk basisinkomen is een halve oplossing en daarom geen oplossing. Niet omdat het onbetaalbaar is, zoals veel tegenstanders van een basisinkomen menen. Ik verwacht ook niet dat burgers lui achterover gaan leunen. Ik ben tegen een onvoorwaardelijk basisinkomen omdat invoering in het huidige tijdsgewricht, waarin de ongelijkheid zeer groot is, een averechts effect zal hebben: in plaats van meer gelijkheid is de kans groot dat een scherpe permanente tweedeling van de samenleving zal ontstaan tussen enerzijds mensen met goedbetaald werk en anderzijds mensen zonder betaald werk, maar wel een basisinkomen. Inkomen en arbeid moet gekoppeld blijven, maar die koppeling kan op meerdere manieren vorm worden gegeven.

Een *tijdelijk* onvoorwaardelijk basisinkomen kan echter wel een belangrijke rol spelen in het oplossen van eenmalige economische crises zoals de Eurocrisis en de Griekse schuldencrisis. De centrale banken van de VS en Europa bestrijden deze crisis tegenwoordig met wat wordt genoemd ‘Quantitative Ease’ (QE): het pompen van veel nieuw geld in de economie door (onbetaalbare) schulden van overheden en banken op te kopen. Daarmee wordt vooral de rijke bovenlaag ‘beschermd’, die hun geld in te risicovolle projecten hadden belegd. De gewone burger merkt er weinig van. Bovendien

is de kans groot dat dit geld een nieuwe financiële bubbel zal veroorzaken. Beter is het om te kiezen voor helikoptergeld: een ‘QE for the people’. Geef alle burgers gedurende een periode een maandinkomen zonder tegenprestatie, en laat hen ‘van onderop’ de economie heruitvinden. Uiteraard impliceert dit dat staten en banken mogelijk failliet gaan, maar dit treft voornamelijk mensen met ‘overtollig veel’ geld (met name in het rijke Westen).

1.2.2 Belastingen voor burgers

De toekomstige burger zal arbeid, zorg en onderwijs frequenter (willen) afwisselen (die vaker gepaard gaan met verhuizingen). Om dit mogelijk te maken zal echter nog een groot struikelblok moeten worden weggenomen. De loonbelasting is een grote hindernis voor de ontplooiing van de participatie-economie. Het leidt tot een grote bureaucratie en verstikt de dynamiek van de vrije arbeidsrelatie. Ze moet worden afgeschaft. Loonbelasting speelt een belangrijke rol in het inkomensbeleid. Die zal dan ook op een andere manier vorm moeten krijgen. Afschaffing bevrijdt de arbeidsmarkt. De fiscale grenzen tussen vrijwilligerswerk, zwart werk en wit werk vervallen, zodat nieuw werk kan worden toegevoegd aan de formele economie. Het beleid van inkomensnivellering wordt vervangen door participatiesolidariteit (arbeidsrechten) in combinatie met een individueel basisloon/basisinkomen. Fiscale toeslagen dienen te worden omgezet naar speciale fondsen (zie verderop).

Het plafond van de markt-container is bedoeld om geldzucht, corruptie, criminaliteit en verwante zaken in te dammen. Het doel van een progressieve vermogensgroeibelasting is om het onmogelijk te maken om vanaf een bepaalde vermogensgrens nog geld met geld te maken. Kortom, om het rendement R van Piketty voor de superrijken naar 0 terug te brengen. De titel van het boek van Robert en Edward Skidelsky is de morele vraag: “Hoeveel is genoeg?” Ik denk dat het antwoord ergens tussen de 3 en 10 miljoen euro vermogen ligt. We zouden het vermogen kunnen maximaliseren op 10 miljoen euro door alle vermogensgroei boven de 10 miljoen euro voor (bijna) 100% te belasten. Door te kiezen voor een progressief verloop wordt het geleidelijk aan steeds moeilijker meer vermogen te vergaren. We zouden kunnen starten met 10 tariefschalen, startend bij 100.000, - Euro, gevolgd door 1 miljoen euro, 2 miljoen euro, tot en met 10 miljoen Euro. Het belastingtarief voor de eerste schaal is 10% (over de vermogensgroei). Bij elke volgende schaal stijgt het tarief met 10%. Vanaf schaal 10 moet 100% belasting betaald worden over vermogensgroei.

Piketty stelt een progressieve vermogensbelasting voor i.t.t. mijn vermogensgroeibelasting. Hij wil met dit voorstel het rendement over vermogen reduceren naar de waarde R – B. Kortom, inkomen uit arbeid en kapitaal leveren dan evenveel op. Dit is geen goed voorstel omdat het een ‘straf’ op het hebben van vermogen legt. Dat is hier echter niet de issue. Geen gezeik, iedereen rijk. Ik wil alleen de groei van rijkdom verminderen: van rijk naar zeer rijk. In mijn voorstel betalen rijken die hun vermogen (vrijwillig of door omstandigheden) zien dalen geen belasting. De belasting is over de groei. Als er geen groei is hoef je geen belasting te betalen. Daarmee laat ik de bestaande rijkdom dus in principe ongemoeid, tot aan het moment van overlijden, waarbij een vernieuwde erfbelasting van toepassing is.

Tot het ‘vermogen’ rekenen we alles van waarde (aandelen, geld, woning, kunst, etc. etc.) met uitzondering van het pensioenvermogen dat bedoeld is voor de ‘oude dag’. Uiteraard worden schulden van het vermogen afgetrokken. Om de pensioenopbouw niet in een fiscale ontsnappingsroute te laten ontaarden, is het noodzakelijk ook een aanpassing in het erfrecht door te voeren. Erfgenamen kunnen niet meer dan 10 miljoen vermogen ontvangen van een erflater. De rest valt toe aan de staat. bij overlijden zal de rijkdom naar de staat gaan, of door de erflater in plakjes van 10 miljoen moeten worden verdeeld over vele erfgenamen.

Om hoeveel geld gaat het? In Nederland, een van de meest egalitaire landen ter wereld, wonen 5000 mensen met een vermogen boven de 10 miljoen euro, die in totaal 20% van het totaalvermogen (500 miljard)) = 100 miljard bezitten. Dus de overwaarde, uitgaande van maximaal 10 miljoen euro per persoon), is 50 miljard, wat het bedrag is dat geleidelijk aan (in 25 tot 50 jaar) door deze progressieve vermogensgroeibelasting en de vernieuwde erfrechtbelasting van rijk naar arm zal moeten worden overgeheveld, waarbij in principe de netto belastingopbrengst van de overheid op inkomen uit arbeid of kapitaal (2013: 64 Miljard) niet veranderd.

Ongetwijfeld zal een vermogensgroeibelasting tot een kapitaalvlucht en belastingontwijking leiden. Maar deze uitstroom zal vanzelf stoppen als blijkt dat het ‘goede leven in Europa’ ruimschoots opweegt tegen het lagere vermogen. Er zal een forse mentaliteitsverschuiving optreden. Het ‘grote graaien’ wordt onmogelijk. Nu vergaart mening stervoetballer, -acteur of CEO, dit maximum vermogen binnen luttele jaren, met jaarinkomens die ver boven de 10 miljoen liggen. In de nieuwe situatie staan deze veelverdieners voor een keuze: a) minder voor het geld en meer voor de ‘cause’ gaan werken, b) geld weggeven aan kennissen, vrienden of een goed doel, of anders, als

laatste, d) aan de samenleving ‘geven’ via de vermogensgroeibelasting. In de praktijk verwacht ik dat de vermogensgroeibelasting het gedrag van rijken 180 graden zal doen draaien: de ‘graaier’ zal veranderen in een weldoener en filantroop. We zien dat omwentelingsproces nu ‘vanzelf’ optreden bij supermiljardairs zoals Bill Gates en Soros. De vermogensgroeibelasting legt de kritische grens gewoon veel lager.

1.2.3 Profielbelasting voor bedrijven

Door de onderkant van de armoede en de bovenkant van rijkdom te begrenzen en de sociale interactie te versterken met een basisinkomen en arbeidsrechten, ontstaat een nieuwe, evenwichtige en samenhangende sociaaleconomische ruimte waarin de burger het vertrouwen in de overheid kan herstellen. Maar daarmee is de economie zelf nog niet veranderd. Dat gebeurt met het sluitstuk van die ruimte: de profielbelasting voor bedrijven. De profielbelasting is een belasting op basis van een gestandaardiseerd bedrijfsprofiel. De profielbelasting heeft tot doel de maatschappelijke kosten van consumptie en productiviteitsstijging via een belasting door te berekenen aan het bedrijfsleven. Het is een fiscale sturing van de economie. Het bedrijfsprofiel omvat financiële kengetallen van de jaarrekening, milieu- en sociale kengetallen. Per bedrijfstak wordt op basis van deze kengetallen een belastingformule bepaald. Bestaande belastingen, zoals de vennootschapsbelasting, de btw en de afgeschafte loonbelasting zijn, geheel of gedeeltelijk, om te zetten naar de profielbelasting via de financiële kengetallen van respectievelijk de winst, de omzet, de kosten van de inkoop (de voorbelasting) en een sectorafhankelijk tarief over de loonsom van een bedrijf. Ook heffingen en accijnzen kunnen voor specifieke sectoren (zoals de tabaksindustrie) verwerkt worden in het de profielbelasting. Nieuw is dat we belasting gaan heffen op basis van sociale- en milieu-kengetallen. De jaarrekening van elk bedrijf moet worden uitgebreid met kengetallen zoals grondstoffen- en energieverbruik, de hoeveelheid CO2-uitstoot, de arbeidsrechtensom en een participatieprofiel van het werknemersbestand. Omdat er grote sociale, financiële en milieuverschillen tussen bedrijfssectoren bestaan, zal voor elke sector een eigen specifiek profiel moeten worden opgesteld.

Nog geen 20 jaar geleden was ‘onverantwoord ondernemen’ de norm omdat dit het meest rendabel was. Inmiddels hebben veel bedrijven zich de term ‘verantwoord ondernemer’ eigen gemaakt, wat er neer komt om zo min mogelijk schade te berokkenen aan het milieu. De nieuwe trend is ‘betekenisvol ondernemen’ (de ‘purpose economy’) waarin niet winstmaximalisatie maar het oplossen van een sociaal probleem centraal staat in het ondernemen. Deze hypes hebben echter weinig structurele gevolgen voor de economie en zijn veelal ‘windowdressing’. De oude normen en waarden worden versierd met een

uitgekiende marketingstrategie. De profielbelasting daarentegen is een structurele herdefinitie van de randvoorwaarden waarbinnen ondernemingen opereren. Ondernemers blijven nog steeds naar winstmaximalisatie streven, maar door de veranderende randvoorwaarden zal dit automatisch leiden tot een duurzame en een sociale economie want dat levert ook de meeste winst op.

De overheid financiert het basisloon uit de opbrengst van de profielbelasting. Dat betekent ruwweg: dat wat de werkgever 'wint' door lagere loonkosten wanneer de overheid het basisloon afsplitst, 'verliest' hij weer aan meer belasting. Om een onnodige geldpomp te voorkomen stel ik voor dat de werkgever doorgeefluik wordt voor het betalen van het basisloon, door het als aftrekpost in de profielbelasting op te nemen. Het netto effect is dat, zonder dat er veel extra geld wordt rondgepompt, de overheid de beschikking krijgt over een enorme 'hevel' (de som van alle basislonen: ongeveer 100 miljard euro) om de noodzakelijke substantiële verschuivingen van belastingdruk van arbeid naar kapitaal en milieu te sturen.

Natuurlijk moeten we voorzichtig omgaan met deze enorme hevel. We willen de economie transformeren, niet kapot maken. De profielbelasting is een machtig doch subtiel instrument. Wordt de 100 miljard belasting geheven over de loonsom met gedifferentieerde tarieven per sector, dan kunnen we het profiel nauw laten aansluiten bij de bestaande belastingdruk voor bedrijven. Het netto-inkomen van bedrijven en burgers zal dan niet veel veranderen. De transformatie kan langzaam in gang worden gezet door, stap voor stap, de belastingdruk te verschuiven van de productiefactor 'arbeid' naar de productiefactoren 'kapitaal' en 'milieu'. Een tarief over de waarde van ingekochte grondstoffen zal bedrijven stimuleren minder grondstoffen te gebruiken. Om hergebruik te stimuleren zou rekening moeten worden gehouden met de hoeveelheid (geretourneerde) grondstoffen die het bedrijf weer aanbiedt voor hergebruik. CO2 emissiehandel kan beter vervangen worden door een CO2-belasting. De aftrekpost van de basislonen kan afhankelijk worden gemaakt van de samenstelling van het personeelsbestand. Belasting over sociale kengetallen heeft een sociaal doel, ze moet een of andere 'herverdeling' bevorderen. Bedrijven die een evenwichtiger personeelsbestand hebben, bijvoorbeeld evenveel oudere als jongere werknemers, krijgen een hogere aftrekpost. Idem, voor de verhouding allochtonen/autochtonen, mannen/vrouwen, productief/minder productief, hoger opgeleid/lager opgeleid, hoogste inkomen/laagste inkomen. Ad hoc maatregelen zoals loonkostensubsidies of quota's zijn niet (meer) nodig.

Een belangrijk onderdeel van de profielbelasting is een progressieve belasting op de omzet. Net als bij particulieren (rijken worden rijker en armen armer), 'dwingt' het marktmechanisme ondernemers om de bedrijfsomvang te 'maximaliseren' ten koste van de kleinere ondernemingen. Maar bedrijven die te groot worden, monopoliseren de markt en ondermijnen de concurrentie. Door een progressieve omzetbelasting worden, vanaf een bepaalde omvang, schaalvoordelen van fusies volledig 'weg-belast' zodat het voor bedrijven niet meer winstgevend is te groeien. Tarieven en verloop van de progressieve omzetbelasting zijn per sector anders en afhankelijk van het minimum aantal bedrijven dat binnen een sector moet blijven bestaan. Dit onderdeel van de profielbelasting maakt veel toezichthoudende organisaties overbodig. We hebben slechts een goed uitgeruste fiscus nodig.

De vorm van de profielbelasting van een bedrijfstak bepaalt dus in grote mate de economische bedrijvigheid in die bedrijfstak. De profielbelasting is zeer effectief voor de overheid maar heeft ook grote voordelen voor het bedrijf omdat de bureaucratische last sterk wordt teruggedrongen. Er resteert nog maar één integrale belasting: de profielbelasting.

1.2.4 De formele en de informele economie

De 'hevel', - 100 miljard extra aftrek en 100 miljard extra belasting -, in combinatie met de afsplitsing van het basisloon definieert een compleet nieuwe verhouding tussen de formele en de informele economie. De formele economie is de economie met arbeidsrechtentransacties en de informele ('zwarte') economie is zonder arbeidsrechtentransactie. Formeel werk is werk waarbij een arbeidsrechtentransactie tussen werkgever en werknemer wordt geregistreerd. Bij ongeregistreerd, zwart of informeel werk gebeurt dat niet. De introductie van arbeidsrechten verbiedt het werken zonder arbeidsrechtentransactie dus niet, maar het maakt dat werk (in tegenstelling tot het huidige zwarte werk) wel duurder dan formeel werk met arbeidsrechtentransactie. Bij ongeregistreerd werk verliest óf de werkgever zijn aftrekpost, óf de werknemer zijn basisloon. Natuurlijk mogen ze in onderling overleg de pijn verdelen. En uiteraard wordt die pijn minder (relevant) naarmate het arbeidsinkomen van de werknemer hoger is. Als de arbeidsrechtenboekhouding dubbel wordt uitgevoerd, (bij werknemer en bij werkgever) is handhaving van regelgeving 'a piece of cake'. De overheid kan met behulp van de hoogte van het basisloon en de uitgifte van arbeidsrechten impliciet de omvang van de informele (lees 'ongeregistreerde') economie sturen. Er ontstaat een sterke verbondenheid tussen formele en informele economie. De informele economie is de natuurlijke bron, broedplaats en kraamkamer van nieuwe ondernemingen en nieuwe

betaalde werkgelegenheid. Het basisloon maakt het mogelijk dat onbetaald, huishoudelijk- en vrijwilligerswerk betaald werk wordt, verbonden met arbeidsrecht en basisloon. Een filmcentrum kan zijn kassa's voortaan bemensen met betaalde krachten, een verzorgingstehuis kan zijn vrijwilligers een vaste baan aanbieden, enz. enz. Er ontstaat nieuwe en duurzame werkgelegenheid.

1.2.5 Containment van de financiële sector

Tot slot wil ik kort ingaan op de 'containment' van de financiële sector. Zonder een herstructurering van de financiële sector zullen we niet uit de crisis komen. Maar de meningen zijn verdeeld over de vorm van deze herstructurering. Feit is dat systeembanken onverantwoorde risico's hebben genomen door teveel krediet te verlenen en dat de samenleving niets anders kon doen dan ze te redden. De les die daar uit getrokken moet worden is dat overheid en markt veel strikter gescheiden moet worden en elk een eigen taak hebben in de wereld van financiën. Deze boedelscheiding wordt gerealiseerd door het depositogarantiestelsel af te schaffen, een staatsbank te vormen en het 'systeemdeel' van de financiële sector (de consumentenmarkt) naar deze nieuwe staatsbank over te hevelen. Deze bank (lees: de belastingbetaler) staat voortaan garant voor 100 % (en dus niet voor 100.000,-) van uw spaar- en pensioengeld. Maar de rente op uw spaargeld zal laag zijn. De marktbanken mogen onderling een eigen garantiestelsel opzetten, maar de overheid draagt er niet meer aan bij. Marktbanken worden niet meer door de overheid gered. Het effect van deze herstructurering is dat marktbanken gespecialiseerde, kleine banken worden voor vooral de zakelijke markt en dat elke burger die een 'risico' wil nemen zijn overtollige spaargeld bij een marktbank plaatst omdat die hogere rentes zal bieden. Nog waarschijnlijker is het dat in de komende participatie-economie veel burgers zelf bankje zullen gaan spelen (crowdfunding) door met velen kleine bedragen te investeren in veelbelovende bedrijven of startups.

1.3 Een nieuwe rol voor de technologie

Als kapitaal en milieu zwaarder worden belast en arbeid juist minder vrezen sommigen dat de concurrentiekracht zal dalen en de motor van economische groei, -arbeidsproductiviteit en technologische innovatie -, zal stilvallen en we zullen veranderen in een soort ontwikkelingsland. Die vrees is ongegrond. Maar deze angst is niet eenvoudig weg te nemen. Er is een forse dosis verbeeldingskracht nodig om te zien hoe de economie er in de toekomst uit zal gaan zien.

Het is evident dat de containment-instrumenten de verhouding kapitaal-arbeid wijzigen. Wanneer het privévermogen wordt begrensd en je niet rijker dan 10 miljoen euro kan worden, zal een aandeelhouderswaarde niet meer onbeperkt kunnen accumuleren en dus worden herverdeeld over meer mensen. Door de zwakkeren in de samenleving een basisloon en arbeidsrechten te geven zal de strijd om de werkgelegenheid zijn onaangename kanten verliezen: we kunnen samen gaan werken in plaats van elkaar te beconcurreren. Technologische ontwikkelingen die een grote kapitaalinvestering vereisen zullen alleen nog doorgang kunnen vinden als velen er aan willen bijdragen. Het leidt tot een meer zorgvuldige afweging van winst en verlies, kosten en baten, risico's en zekerheden. Laat ik deze trends met enkele voorbeelden toelichten.

Toen de nieuwe sociale media en sociale apps werden geïntroduceerd, werden ze omarmd met de aankondiging dat een nieuw tijdperk van de deel-economie was aangebroken. We zouden alles samen gaan delen. Maar de werkelijkheid is tot nu toe minder idealistisch. Facebook is weliswaar sociaal maar toch primair een medium om de consumptie te stimuleren, door bedrijven aan de hand van specifiek persoonlijke informatie advertentieruimte te bieden. De aandeelhouder dicteert het beleid. Facebook is een verlengstuk van de consumptie-economie. Er zijn vele apps die mensen met elkaar in contact brengen maar ze worden allemaal gedicteerd door het ICT-kapitaal en het rendementsdenken. Hoe anders zou het zijn als niet het rendementsdenken, maar de participatie centraal zou staan. Hoe anders wordt het als het verdienmodel van Facebook niet wordt bepaald door advertenties en consumptie maar door participatie. Hoe anders wordt het als Uberpop onze dagelijkse woon-werk ritten gaat bemiddelen en ons wagenpark effectief met de helft weet te verminderen? Het zou een grote stap zijn in het CO2-neutraal maken van de economie. Het nieuwe verdienmodel is gebaseerd op de gedachte dat deelname (participatie) verbonden wordt met aandeelhouderswaarde. Aangezien bedrijfsomzet en particulier vermogen begrensd is, zullen die grenzen al snel bereikt worden als de kapitaalaccumulatie door een (te) kleine groep plaatsvindt. Ondernemers zullen daarom hun 'verdiensten' verleggen naar een zo groot mogelijke participatie, wat 'gestimuleerd' wordt door gebruikers te laten delen in de aandeelhouderswaarde. Als Uberpop gebruikers laat delen in de aandeelhouderswaarde van Uber, zal die exploderen. Als ons woon-werk verkeer 'sociaal' wordt, levert dat een groot milieuvoordeel op. Natuurlijk zal ook het verlies van de werkgelegenheid in autofabrieken worden gecompenseerd elders in de participatie-economie. Kortom de kapitaalaccumulatie in het ICT-tijdperk van de 21ste eeuw wordt gespreid over gebruikers van de ICT toepassing. Aanvullend zal de overheid via de profielbelasting de gehele bevolking laten delen in de groei. Bij verlies van werk wordt via aanpassing van de te

verstrekken arbeidsrechten ‘automatisch’ het werk herverdeeld. Waar mogelijk kunnen afspraken gemaakt worden voor compensatie-investeringen in de participatie-economie.

Internet zal een belangrijke ondersteunende rol spelen in de geketende consumptie-economie en in de ontketende participatie-economie. De deel-economie zal ook delen van allerlei apparatuur versterken. De consumptie van boren, zagen, grasmaaiers etc. etc. zal fors dalen. Het gebruik en hergebruik zal enorm stijgen. Er zal veel nieuwe werkgelegenheid ontstaan in vele nieuwe apps die we ‘social engineering’ kunnen noemen. De bedrijvigheid draait rondom het opbouwen en intensiveren van menselijke relaties en participaties, in onderwijs, zorg, welzijn, cultuur huisvesting en bestuur.

De inzet van technologie wijzigt. Door kapitaal te belasten en arbeid te ontlasten buigen we alles om: schaalvergroting wordt schaalverkleining. egoïsme wordt samenwerking, individualisme wordt gemeenschapszin. Tot nu toe ging technologie altijd samen met groot, groter, het grootst. Grotere bedrijven, grotere omzetten, grotere afzetmarkten, omdat technologie nu eenmaal vaak grote kapitalen vereiste. ICT in de 21ste eeuw draait dit om. De digitale technologie buigt de trend van schaalvergroting om naar schaalverkleining. Ik voorspel dat de kleine ‘super’ op de hoek weer terugkeert, mits ze maximaal gebruik maakt van de ICT-mogelijkheden en haar specifieke kracht (nabijheid) goed uitbuit. Door ICT te combineren met zonnecellen zullen grote energiereuzen uiteenvallen in miljoenen home-made energieleveranciers. Grote productiefabrieken in de consumptie-economie zullen concurrentie krijgen van een leger kleine ‘fabriekjes’ die met een 3D printer specifieke producten gaan ontwikkelen. Via apps zoals ‘Werkspot’ en ‘Elance’ hoppen werknemers en werkgevers van baan naar baan en van opdracht naar opdracht. ICT zal de economie dramatisch omvormen. Een proces dat nauw begeleid zal moeten worden door de overheid.

Omdat groene investeringen fiscaal lager belast worden dan de vervuilende en milieuonvriendelijke bedrijvigheid (de overheid subsidieert dus geen zonnecellen, maar belast in plaats daarvan kolencentrales extra) zullen die een grote vlucht maken. Als we de maatschappelijke kosten doorberekenen aan de intensieve bio-industrie zal het rendement fors dalen. De minder intensieve landbouw maar ook de boeren in ontwikkelingslanden zullen economisch veel gunstiger uitvallen. Het dierenwelzijn zal toenemen.

Nieuwe technologieën zoals robotisering, gentechnologie, nano- en giga-technologie zijn zeer kapitaalintensieve technieken. Met sectorafhankelijke profielbelastingen kunnen dit soort technologieën fiscaal ‘gecontroleerd’ plaatsvinden waarbij sociaal en milieubeleid

meewegen. Dat het 'buitenland' mogelijk dus een voorsprong neemt (en risico's voor de samenleving blijkbaar lager inschat) zullen we (deels) moeten accepteren en deels moeten bestrijden door in internationaal verband sociale en milieurisico's van nieuwe technologieën op de agenda te zetten.

De rol van technologie als aanjager van de economie is niet uitgespeeld maar wordt heel anders. Technologie zal nog steeds groei genereren. Maar een ander soort groei. Maar om echt nieuwe groei van werkgelegenheid in Europa en de VS te realiseren hebben we in de eerste plaats geen nieuwe technologie nodig, maar vooral een nieuwe economie: de participatie-economie. Waarover nu meer.

1.4 De ontketening van de participatie-economie

Basisloon, arbeidsrechten, profielbelasting en vermogensgroeibelasting zijn de instrumenten om de consumptie-economie te temmen, kapitaal en milieu duurder te maken en arbeid goedkoper. Ze leggen beperkingen op aan de consumptie-economie. Voor de nieuwe participatie-economie werken deze instrumenten als bevrijding omdat ze de arbeid goedkoper maken en dus de participatie bevorderen. Hoewel deze instrumenten dus bijdragen aan de ontketening van een participatie-economie, zijn ze niet in staat die ontketening helemaal uit zichzelf te initiëren, omdat de sectoren van de participatie-economie op dit moment in de (houd)greep van de overheid zitten. Voor de ontplooiing van de participatie-economie is het ook nodig dat de overheid zijn rol en positie in de sectoren van de participatie-economie verandert. Ze zal enerzijds regels moeten schrappen, anderzijds nieuwe regels moeten maken: ze zal greep moeten houden en verstevigen op een basispakket van taken, en anderzijds de markt moeten toestaan en openen voor die zaken die niet tot die basis behoren. Ik zal voor vijf nieuwe sectoren deze aanpassingen globaal beschrijven: onderwijs, zorg, cultuur, huisvesting en (burger)participatie. Veel details zullen daarbij nog verder uitgewerkt moeten worden. Daarna zal ik, in een bredere context, de nieuwe verhouding tussen markt en overheid uiteenzetten.

1.4.1 Onderwijs

Het basisonderwijs behoort het domein van de overheid te zijn en te blijven. Kerntaak van de overheid is dat jongeren een gelijke startkwalificatie hebben bij toetreding tot de onderwijsmarkt. Veel regels kunnen worden afgeschaft als we dit in het achterhoofd houden. Ingewikkelde inputfinanciering (op basis van aantallen leerlingen, leerlinggewicht, kleine scholentoeslag etc. etc.) kan vervangen worden door eenvoudige

budgetfinanciering. De problematiek van witte en zwarte scholen moet harder moet worden aangepakt en ook onze unieke onderwijswetgeving is niet heilig als scholen van verschillende signatuur tot te grote verschillen in de startkwalificatie leiden.

Vanaf het 17de levensjaar wordt het onderwijs een markt. Het 'bovenonderwijs' (middelbaar, hoger onderwijs, beroepsonderwijs en volwasseneneducatie) wordt een ingekapselde markt waar binnengrenzen en schotten verdwijnen. Scholen/universiteiten worden gesplist in 4 functies met eigen geldstromen: facilitaire bedrijven, (school- en/of universiteitsgebouwen worden in principe beheerd en gefaciliteerd door de overheid), onderwijsbedrijven (die de eigenlijke lesactiviteit uitvoeren), onafhankelijke toetsbedrijven en onderzoeksbedrijven (nu deel van universiteiten). De onafhankelijke toetsbedrijven toetsen een kernprogramma opgesteld door de overheid, en voorkomen diplomadeflatie en kwaliteitsverlies. Onderwijsbedrijven dienen toetsbedrijven in te huren voor het afnemen van toetsen.

Iedere burger ontvangt op zijn 17e levensjaar een hoeveelheid leerrechten – een basisbudget onderwijs, te besteden bij onderwijsbedrijven. Je kunt met een klein volume starten, dat geleidelijk door de overheid zal worden verhoogd. De leerrechten zullen de groei van de werkgelegenheid in het onderwijs systematisch vergroten, zonder dat de overheid daar kosten voor maakt. Het basisbudget van de student is net als het basisloon van een werknemer een aftrekpost op de profielbelasting van bedrijven in de onderwijssector. Naast leerrechten heeft een onderwijsbedrijf nog twee andere inkomstenbronnen: prestatiegeld - geld dat een school/onderwijsbedrijf ontvangt wanneer cursisten een diploma en/of lespunten behalen – en les- of collegegeld. De kosten van voorzieningen (gebouwen e.d.) zijn (in principe) voor rekening van de overheid. Via de hoogte van het prestatiegeld en het leerrecht kan de overheid zowel de vraagkant (de wensen van burger) als de aanbodkant (de wensen van het bedrijfsleven) bijsturen. Het onderwijsbedrijf is vrij de hoogte van lesgeld en/of collegegeld en het onderwijsprogramma bepalen. Iedereen mag een onderwijsbedrijf starten. Onderwijsbevoegdheid is niet langer verplicht, maar zal in het spel van vraag en aanbod altijd een belangrijk toegevoegde waarde zijn. De onderwijsinspectie is niet meer nodig voor het marktonderwijs. Wel is van belang dat onderwijsresultaten van onderwijsbedrijven publiekelijk worden gemaakt. De markt reguleert zich dan zelf. De onderwijsvrager bepaalt zelf de prijs/kwaliteit van de onderwijsrelatie. De onderwijsmarkt biedt veel vrijheid en zal het beste op onderwijsgebied uit mensen halen. Docenten met innovatieve lesmethoden kunnen die op de markt in vrijheid aanbieden en uitvoeren. Goede docenten zullen meer verdienen. Slechte docenten iets minder. Er zal

een grote variatie van onderwijsbedrijven ontstaan, van klein (één zelfstandige docent) tot heel groot (een universiteit met meerdere vestigingsplaatsen). Het programma kan heel specialistisch of juist heel algemeen zijn. Een onderwijsbedrijf kan excellent, populair, trendvolgend, goedkoop met geringe diplomakansen, en duur met hoge diplomakansen zijn. ‘Anything goes!’. Een passende profielbelasting belast omzet progressief om schaalvergroting tegen te gaan en zorgt voor een evenwichtige verhouding tussen leerrechtgelden en prestatiegelden, om een te sterke nadruk op prestatie te voorkomen. Leerrechten zijn in tegenstelling tot arbeidsrechten niet verhandelbaar. Dat is ingegeven vanuit de gedachte dat les ontvangen en lesgeven een eigen intrinsieke en relationele waarde is die goed is voor elk mens. Het is, in principe mogelijk de 4 onderwijsfuncties (faciliteit, les, toetsing, onderzoek) weer te combineren in een bedrijf (zoals een universiteit nu is), maar alleen onder de voorwaarde dat de vrije marktwerking niet wordt verstoord. Het huidige voorgezet onderwijs krijgt in dit systeem een bijzondere rol: ze opereert in de toekomst op twee terreinen, in de vraag-gefinancierde onderwijsmarkt (gebaseerd op leerrechten, eindresultaten en lesgeld) en het aanbod-gefinancierde basisonderwijs van de overheid. Deze scholen moeten de overgang voor de leerlingen begeleiden.

ICT zal minder het kapitaal (de massa, en schaal) dienen en meer de arbeid. Het kan een rol spelen in ‘mass-education’ maar pas echt revolutionair zijn als ze nieuwe persoonlijke ondersteuning biedt aan de docent en de lespraktijk. Omdat kapitaal niet meer geaccumuleerd kan worden gaat het geïnvesteerd worden in mensen, in heel veel mensen.

1.4.2 Zorg

De zorg moeten worden verdeeld in basiszorg en aanvullende zorg. De basiszorg is een exclusieve taak van de overheid. Marktwerking, concurrentie tussen aanbieders, is hier niet gewenst. Keuzes in de zorg zijn snel immoreel als we ze verbinden met een prijs. In Nederland heeft marktwerking geleid tot een sterke medicalisering van de zorg en tot overconsumptie van zorgproducten, met bijbehorende kostenstijgingen. De concurrentie tussen verzekeringsmaatschappijen leidt tot onnodig hoge buffervorming, hoge kosten voor reclame en werving en een ingewikkeld (en duur) communicatieproces tussen verzekeraars, zorgverleners en zorgvragers. Dat moet en kan anders. De overheid dient (weer) de volksverzekeraar voor de basiszorg te worden, die gewoon uit de belastingopbrengsten wordt gefinancierd. De overheid zorgt voor een generiek maar gedifferentieerd voorzieningenniveau via zorgbedrijven. Marktzorg is mogelijk bij aanvullende pakketten van zorg. Zorgbedrijven worden daarom hybride bedrijven, uitvoerder van basiszorg en marktpartij in de aanvullende zorg. De zorgtoeslag wordt

ondergebracht in een fonds. Het kan zorgbedrijven worden toegestaan in de basiszorg van de burger een inkomensafhankelijke eigen bijdrage te vragen die voor specifieke groepen en diensten door het zorgfonds (deels) worden vergoed. Dat houdt de basiszorg toegankelijk en maakt burgers kostenbewust.

De schotten in de zorg zullen in de participatie-economie net als in de onderwijsmarkt vervallen. Zorg wordt integraal, kleinschalig en dichter bij de mens geplaatst. Denk aan zorgteams, kleine organisaties op wijkniveau, waarin vele zorgdisciplines samenwerken onder een regisseur. Vraagsturing kan gebruikt worden om onbetaalde mantelzorg om te zetten naar betaalde en geregistreerde arbeid. Burgers kunnen een deel van de basiszorg ontvangen via individuele zorgrechten, vergelijkbaar met een persoonsgebonden budget. Dit budget kan aangewend worden om alternatieve, informele, (mantel)zorg binnen het reguliere zorgaanbod op te nemen als betaalde en/of onbetaalde arbeid.

Arbeidsrecht, leerrecht en zorgrecht zijn grote uitgavenposten voor de overheid die elkaar sterk beïnvloeden. Ouderen maken meer gebruik van zorg en minder van onderwijs. Voor jongeren geldt het omgekeerde. Innovatieve bedrijven of instituties die in staat zijn zorg- en leerrechten te bundelen dichten impliciet de kloof tussen generaties. Hoger opgeleiden vragen meer leerrechten, zijn over het algemeen gezonder en vragen minder zorg. Voor lager opgeleiden geldt precies het omgekeerde. Een bundeling van leer, zorg en arbeidsrechten, kan ook hier nieuwe bruggen slaan tussen rijk en arm.

1.4.3 Cultuur

De cultuur van een samenleving wordt bepaald door verleden, volksaard, taal, identiteit, volksfeesten, regelgeving, normen en waarden. Een zichzelf respecterende samenleving zal de eigen burgers die ‘basiscultuur’ willen meegeven. Het subsidiëren en garanderen van deze basiscultuur is een primaire taak voor de overheid. Maar wat is basiscultuur? Onze samenlevingen zijn in de laatste decennia veranderd in multiculturele samenlevingen met de welbekende problematiek. De angst voor het vreemde kan uiteindelijk alleen worden weggenomen door meer sociale communicatie. De participatie-economie heeft de potentie om deze culturele spanningen op te lossen. De overheid zou op het fundament van basisloon en arbeidsrecht een compleet vernieuwde cultuurmarkt moet scheppen waarin eigen en andere culturen alle ruimte voor ontplooiing wordt gegeven, met de nadruk op wisselwerking. De overheid zelf zou zich moeten concentreren op (de kosten van) de fysieke infrastructuur (podia, schouwburgen, concertzalen, cultuurhuizen, parken, etc. etc.). De overheid verhuurt deze voorzieningen aan wisselende bespelers, nieuwe en oude cultuurbedrijven. Nieuwe culturele

ondernemers zullen bibliotheken winstgevend maken door een nieuwe mix van fysiek (boek) en virtueel (Google Books) aan te bieden. Amateurtheaters vinden gemakkelijker de weg naar professionele bedrijven. Sportverenigingen nemen mensen in dienst. Gezondheid en welzijn zullen een nieuwe winstgevende bedrijfstak worden. De Yogacursus wordt een yogabedrijf waar iemand goed van kan leven. De participatie-economie zal kleinschalige initiatieven van buurtbeheer levensvatbaar maken. De werkgelegenheid in de cultuurmarkt zal fors kunnen groeien.

1.4.4 Huishoudens

Onder de term huishoudens bundel ik taken en activiteiten rondom wonen en samenleven. Het omvat de gehele volkshuisvesting en een beschouwing over de samenstelling van huishoudens, de mensen die samen leven in één huis. In de participatie-economie dient de volkshuisvesting te worden verdeeld in een basistaak van de overheid en een aanvullende taak voor de markt. De overheid verzorgt huisvesting voor iedereen op huurbasis. De markt kan huur- en koopmarkt bedienen. Deze nieuwe taakverdeling vereist een fundamentele heroriëntatie van het volkshuisvestingsbeleid. De huidige crisis van de Nederlandse woningmarkt is volledig op het conto van de Nederlandse overheid te schrijven. De politieke wens om het eigen woningbezit te stimuleren, in combinatie met de deregulering van de financiële markten (in bijzonder de hypotheekverstrekking) heeft de woningmarkt volledig verstoord. De overheid moet terug naar zijn basistaak: het garanderen van huisvesting. Vermogensopbouw via een eigen woning hoort daar niet bij. Ik stel voor om binnen de vernieuwde woningmarkt de woningcorporatie om te vormen naar een woning(markt)bedrijf. Hypotheekrente en huurtoeslagen worden afgeschaft en in een woonfonds gestort. Woonbedrijven voeren een integraal huur-/koopbeleid en zijn vrij zelf inkomensafhankelijke huren te bepalen. Daarbij kunnen ze rekening houden met een bijdrage uit het woonfonds voor lage inkomensgroepen. De woningbedrijven kunnen met een beroep op het woonfonds woningen van eigenaren die ‘onder water staan’ opkopen en weer verhuren aan diezelfde bewoners tegen een inkomensafhankelijke huur. Maar in de toekomst behoort het bezit van een eigen woning aan alle risico’s van de markt te zijn onderworpen. Eigenaren worden – net als marktbanken – niet meer gered door de overheid.

De impact van de ketening van de consumptie-economie en de ontketening van de participatie-economie op de micro-samenleving van een huishouding is enorm. Mensen die voorheen financieel afhankelijk waren, ontvangen voortaan een eigen basisloon wat een groot effect op de emancipatie zal hebben. Burgers zullen op basis van de ontvangen arbeidsrechten, leerrechten, zorgrechten en het basisloon geheel nieuwe samenlevings- en

woonvormen gaan ontwikkelen. De samenstelling van huishoudens zal veranderen. De woonbedrijven zullen de woningmarkt moeten innoveren met nieuwe ‘woonproducten’ waarin samenwonen een centrale rol krijgt. Nu is de ‘alleenstaande’ nog de dominante vorm van huishouden, maar in de participatie-economie zullen nieuwe huishoudvormen ontstaan zoals een gezins-zorgwoning (het verzorgingstehuis maar dan anders), onderwijswoningen (de studentenflat maar dan anders) of meer-generaties-woningen. Woningbedrijven zullen sterk differentiëren om tegemoet te komen aan een nieuwe verscheidenheid aan woonwensen. Ook voor deze bedrijfstak geldt dat een progressieve schaalbelasting op de omzet er voor zorgt dat er kleinschalige, op relaties gerichte bedrijven ontstaan en contraproductieve fusies en verspilling van gemeenschapsgeld wordt tegengegaan.

1.4.5 Participatie en democratie

Ideële participatie, bijvoorbeeld in een politieke partij of stadsbestuur, wordt steeds meer gewantrouwd in onze marktgeoriënteerde, individualistische samenleving. Politici zijn al snel ‘zakkenvullers’. Liever steunt men one-issuepartijen, belangenpartijen en Ngo’s, maar ook dan is participatie vaak niet meer dan een jaarlijkse financiële bijdrage. In de participatie-economie zal hier een grote kentering gaan optreden. Iedereen zal actief willen meepraten en meedoen in de vormgeving van de eigen straat, buurt, wijk of stadsdeel. Door meer zeggenschap en participatie zal het maatschappelijke debat weer terugkeren in de politiek. Belangrijk is dat de overheid deze participatie faciliteert en organiseert. Waar het nu nog mode is om het bestuur op te schalen, zal in de participatie-economie het bestuur juist dichter bij de burger moeten komen te staan. Stadsdelen, buurtorganisaties, wijkbeheer, regio’s, ze zijn allemaal gewenst. Maar niet alleen dienen de bestuurlijke eenheden kleiner te worden, ze moeten ook krachtiger en zelfstandiger worden. Directe verkiezingen van bestuurders en van volksvertegenwoordigers op lokale schaal is onvermijdelijk.

1.4.6 De nieuwe verhouding Markt - Overheid

Het zal duidelijk zijn dat de dubbelstrategie die ik hierboven heb gepresenteerd meer is dan alléén een economische hervorming. Ze betekent een hervorming van de samenleving, met een fundamenteel andere verhouding tussen overheid en markt. De minimalistische rol van de overheid in het neoliberalisme wordt omgezet in een relatie tussen twee gelijkwaardige partijen. De overheid garandeert en reguleert de basis, het fundament van de samenleving. De vrije markt die wordt gebouwd op dit fundament, is vrij maar wel gehouden aan randvoorwaarden. Door de regels van containment wordt

‘overheid’ toegevoegd aan de marktsectoren van de consumptie-economie. Met de introductie van nieuwe participatie-markten wordt ‘markt’ toegevoegd aan de traditionele overheidssectoren. Markt en overheid bewegen dus naar elkaar toe. Schaalvergroting wordt omgebogen naar schaalverkleining, egoïsme naar samenwerking, individualisme naar gemeenschapszin.

De participatie-economie zal de drager van nieuwe economische groei worden. Door belasting van arbeid naar kapitaal te verschuiven worden onderwijs, zorg, cultuur, volkshuisvesting, buurtbeheer en participatie, welzijn en sport het kloppende hart van de nieuwe participatie-economie. Tegelijkertijd worden de verschillen tussen rijk en arm sterk verkleind door een nieuw inkomensbeleid dat indirect via verdeling van arbeidsrechten en onderwijsrechten en direct via inkomensafhankelijke huren en zorgbijdragen wordt gerealiseerd.

Op de lange termijn, als de participatie-economie een succes wordt, als bedrijven sociaal en duurzaam zijn geworden, de rijken niet meer rijker worden, en bedrijven niet meer te groot worden, dan zal het belastingdeel van de ‘hevel’ die ik hierboven beschreef, dalen en het aftrekdeel van de hevel stijgen en kan een groot financieel gat voor de overheid ontstaan. Hiertegen kan worden ingebracht dat bij een succesvolle participatie-economie de kosten van de overheid zullen dalen en de inkomsten uit overige belastingen zullen stijgen omdat er honderdduizenden nieuwe zorg-, onderwijs-, cultuur- en woonbedrijven ontstaan met miljoenen banen. Desondanks is het verstandig op de lange termijn de overheidsfinanciën te verbinden met andere, meer structurele inkomstenstromen, te baseren op heffingen op sociale infrastructuren in eigendom van de overheid. Daarbij kunnen we denken aan (hogere) inkomsten uit de verhuur van school- zorg- en cultuurgebouwen, een heffing op financiële transacties die de staatsbank verzorgt, het tarief voor transport van energie via het energienetwerk, een km-heffing of spitsbelasting voor verkeers-, water- en luchtwegen. Een microheffing op datastromen via het internet, de verhuur van etherfrequenties etc. etc. Deze heffingen zijn minder conjunctuurgevoelig dan de profielbelasting en stabiliseren de overheidsfinanciën. Infrastructuur is bovendien niet geschikt om marktconcurrentie op toe te passen. Het is maatschappelijke verspilling om twee identieke wegen te bouwen die van A naar B lopen.

1.5 Van Idee naar Realiteit

Een inhoudelijk debat over de hierboven voorgestelde ‘systemchange’ zal onlosmakelijk zijn verbonden met de opties voor realisatie in de politiek-bestuurlijke context van vandaag: nationaal, Europees en mondiaal. Het is mogelijk noch wenselijk dit systeem

uitsluitend en alleen in Nederland in te voeren. Nederland kan een voortrekkersrol vervullen maar een invoering zal minimaal op Europese schaal moeten plaatsvinden. De huidige EU heeft een gemeenschappelijke munt en is gefocust op de interne markt en economie, maar Europa is sociaal en politiek onvolgroeid. Het is een van de oorzaken van de Europese crisis. De transitie van een consumptie- naar een participatie-economie is voor Europa een kans die noodzakelijke sociale en politieke dimensie uit te bouwen, en een vlucht naar voren te nemen. Het economisch beleid zou daartoe echter drastisch moeten veranderen. Containment van de consumptie-economie zou het uitgangspunt moeten worden waarbij per lidstaat hoogte, omvang en vormgeving van de vier containment-instrumenten kan verschillen. De profielbelasting kan gebruikt worden om de belastingregiems van de lidstaten naar elkaar toe laten groeien, belastingparadijzen en belastingontwijking te elimineren.

Meer nog dan Nederland zijn Zuid-Europese landen geschikt voor invoering van een participatie-economie. Het ‘past’ in de cultuur van de Zuid-Europese landen, waarin (familie)netwerken nog steeds erg belangrijk zijn. Door de afschaffing van de loonbelasting kan bovendien de zwarte economie die meer dan 20% bedraagt in Zuid- en Oost-Europa geïntegreerd worden in de witte economie. De arbeidsrechten tot slot, zullen de verstoorde band tussen overheid en burger herstellen. Maar de grote vraag is, of de consumptie-economie van Zuid-Europa in de transitie overeind blijft. In de rijke Noordelijke lidstaten van de EU is de situatie omgekeerd. De participatie-economie zal weerstand oproepen in de sterke individualistische samenlevingen, maar de consumptie-economie moet sterk genoeg worden geacht de transitie op te vangen. Het impliceert dat een internationale solidariteit of een Europese eenheid noodzakelijk is om deze transformatie op Europese schaal van de grond te laten komen. En last but not least: al deze veranderingen vereisen ook draagvlak van de Europese burger. Een top-down benadering zal falen. De grootste uitdaging voor Europa is de brug te bouwen tussen de Europese burger en Europees bestuur en beleid. Een goed Europees verhaal zoals de opbouw van een participatie-economie is daarbij cruciaal, maar dat is niet voldoende. Er zijn ook politiek-bestuurlijke innovaties noodzakelijk. Ik zal dit later uitwerken.

In de mondiale context zal de containment van de Europese consumptie-economie nieuwe vraagstukken oproepen. Als bijvoorbeeld de Europese vleesindustrie extra wordt belast vanwege de CO2 uitstoot, zal de import uit het buitenland stijgen omdat het buitenlands product relatief goedkoop wordt. Om de Europese vleessector te behouden kunnen invoerrechten of exportsubsidies wenselijk zijn. Is dit concurrentievervalsing? Is dit een marktverstoring die de Wereldhandelsorganisatie zou verbieden? Of zou Europa

met deze opgeworpen drempel andere landen kunnen aanzetten de binnenlandse vraag te stimuleren en inkomens te nivelleren zoals Europa dat in het verleden heeft gedaan. Als bijvoorbeeld de lonen in China stijgen, zullen de Chinese producten duurder worden en kunnen de Europese invoerrechten weer worden afgeschaft. De voorgestelde Europese transformatie zal dus ook in de rest van de wereld grote economische verschuivingen initiëren. Daarbij moeten we niet de fout maken het hier gepresenteerde ideologisch systeem tot een doctrine te bestempelen die voor de hele wereld moet gelden (zoals gebeurde met de Washington consensus). Het is een specifieke oplossing voor een, in eerste instantie Westers, en in het bijzonder, Europees probleem. Voor andere continenten zullen andere oplossingen bedacht moeten worden, waarin consumptiegroei nog wel van grote betekenis blijft. Dat neemt niet weg dat we samen in één wereld leven. Vanuit het perspectief van Europa is mondiale duurzaamheid en participatiesolidariteit dringend gewenst, want de tijd dringt.

1.5.1 Conclusie

Alles overziend, lijkt de transformatie van de consumptie- naar de participatie-economie een uiterst ingewikkeld hervormingsproces, niet alleen in economisch, maar ook in sociaal en politiek opzicht. Voor Nederland zijn de doelstellingen voor de langere termijn in twee zinnen samen te vatten: 50 miljard overhevelen van rijk naar arm. 100 miljard overhevelen van consumptie-economie naar participatie-economie. Maar hoe deze overheveling concreet verloopt en vorm krijgt is, hier en nu, nog moeilijk te voorspellen. Dat die overheveling zal plaatsvinden, acht ik echter onvermijdelijk. Gegeven de voortgaande globalisering, individualisering, ecologisering en de eindigheid van de aarde is er op de lange termijn geen alternatief. Elke crisis is een kans. Europa is rijp voor verandering. Het enige wat we nodig hebben, zijn politici met durf en leiderschap die deze visie willen uitdragen en doorvoeren. Laten we werk maken van participatie!